

TELEKI SÁNDOR

GARIBALDI ALATT

1859-BEN.

*

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA
IV. VÁCZI-UTCZA 11.

1883.

Ugyanezen szerzőtől megjelent:

EGYRŐL-MÁSRÓL. Újabb emlékeim 2 köt.
Budapest, 1882 Ára fűzve 4 forint;
diszkötésben 5 forint.

Sajtó alatt:

EMLÉKEIM BOKRÉTÁJA. Egy
kötet.

VASADY BÁCSI VISELT DOLGAI és
egyéb humoros elbeszélések. Egy kötet.

GARIBALDI ALATT

1859-BEN.

TÜRR TÁBORNOKNAK

PAJTÁSI ÜDVÖZLET

Teleki Sándortól.

GARIBALDI ALATT.

És hát, — meddig fog ez így tartani?! Meddig fog az ember az embernek farkasa lenni — homo homini lupus; — ölni idegent, gyilkolni asszonyt, aprítani gyermeket, csecsemőt anyja fejéhez vagdalni s anyja méhéből kivágni az embriót?! . . .

Lehazudtolni a józan észet, a szeretetet kicserélni gyűlölettel, szemközt pökni Jézusnak tanát: „szerezd felebarátodat mint enmagadat“ . . .

Divatba hozni Tamerlant, Dsingisz-kánt, kik embérkoponyákból építettek toronyokat.

Sütni törököt, mind hajdan Ceven-
n e s b e n sütöttek kálvinistákat.

És mindezt a „szabadságért! a val-
lásért!“

És azok által, kiknek bélyege körül
van írva: „Ex Dei gratia!“ ...

Rohanunk előre s szaladunk mint a
bolygó zsidó, ki célját elértnek véli, de
pihenésének helye gyorsan fut előtte. Mikor
érendi utol?! ..

Humanitas! — a Sándor cár
karjain?! ...

Előrehaladás! — a porosz cár
manifestumában?! ...

Világosság, fény! — a pápa sylla-
busában?! ...

A genfi konvencióra válasz: gyilkold
a pogányt! — Goszpodin pomiluj!
és Durch Fügung Gottes!

Az ige, az emberi gondolat örök
mozdonya, nemzedékről nemzedékre száll
— a tan felállítva világosan, tisztán, iga-
zán, csak a vak nem látja és az ige még
sem akar t e s t t é válni.

Torquemada Washingtonnak, Malt-
 hus Descartesnek azt mondja:
 „Hátrább az agarakkal!“

*

Ha e két szó: h á b o r ú és könyö-
 rület — egymás mellé alkalmazható:
 emberségesebb háború nem volt, mint az
 1859-diki olasz hadjárat.

A komisz Urbánt kivéve, más nem
 harácsolt, más nem gyilkoltatott; — ő
 betanulta a magyaron s folytatta az ola-
 szon. Kutyából nem válik szalonna!

E hadjáratból akarok egy pár epizó-
 dot elmesélni.

Üdv az olvasónak!

Egy reggel Bergamo alatt Garibaldi magához parancsol s azt mondja:

— A magyar nemzeti igazgatóságtól, Genuából egy iratot kaptam, melyben felszólítanak, hogy azon foglyokat, kik a magyar légióban szolgálni kívánnak, küldjem Genuába. Ezredes úr, szíves lesz azokat átvenni, a genuai „Forte del Ratto“-ba kísérs s őket az igazgatóságnak átadni. Ha dolgát elvégzi, én Brescia felé vonulok, érjen utól, örülni fogok, ha viszont láthatom.

Kelletlenül engedelmeskedtem. Szerettem volna az „öreg úr“ mellett maradni. Van abban az emberben valami

olyan magához vonzó, hogy mindig nehezen tudtam tőle megválni.

A cs. kir. hadifoglyokat Bergamóban, egy kolostor udvarán őrizet alatt találtam. Szegény fiúk! de ki voltak éhezve! — Úgy látszott rajtuk a koplalás; — nem csoda, hisz Eynatennek voltak a kosztosai.

Felszólítám őket: volna-e kedvök a magyar légióban szolgálni? — Lelkesült örömmel fogadták ajánlatomat, — örvendettek, hogy gazdát cserélnek, más kenyéren és són.

Útra keltünk.

Arona volt első állomásunk, hol két napig etettem és pihentettem őket.

Arona lakosai megtudván, hogy magyarok, s a magyar légióban fognak szolgálni, mindent elkövettek vendégszeretőtök által, hogy némileg nyélbe üssék azt, a mit a császári hadseregben akaratlanul nélkülöztek. Lőn nagy evés, ivás és áldomás. Kenték-fenték magukat, s harmadnapra úgy néztek ki, hogy alig ismertem rájuk.

Arona városa a lago maggiore partján fekszik, pompás kilátással a nagy tó vidékére, környezve nyaraló villákkal, az olasz „világiaturá“-nak egyik főbb pontja.

A híres Boroméó-család eredeti helye. Itt van Boromeo szent Károly óriási szobra, melynek orrában két ember kényelmesen prüszkölhet.

A réz szentnek fejében — melyben asztal körül hat szomjas hazafi *con amore* kényelmesen quaterkázhat egy voltairiánus ismerősömtől e jellemző adomát haliám:

— Egy öreg Boromeo gróf halálos ágyán feküdt: végpercei közeledtek, családját maga köré gyűjté s végrendelkezett; — fiai körül állták, idősbb fiának megfogta kezét s azt mondá:

— Carlo! caro miofiglió! az isten meghallgatta kérésemet, s megáldott minden jóval; szép, nagy vagyont hagyok rátok, gazdagok vagytok, élhettek kényelmesen, uriasan, — fényt is űzhettek, még boldogot is csinálhattok, — csak egyet

nem — non ti fa santo! — ne csinál-
tasd magad szentté, — mert isten úgy se'
nem futja ki...

Erre az öreg nagyot fútt, s átszen-
derült. -----

Mint a tevejárásnak: úgy terjedt el
híre menetelünknek. A háromszáz és egy-
néhány magyar, Lombard földön diadal-
menetet kutyagolt. Bakáim a nagy dicső-
ségtől majdnem kiugrottak bőrukából: —
sokszor hallám tőlük e hazafias turbékolást:
Istenem, de jó fogolynak lenni, ez ám az-
tán a portéka!

Varese zene szóval jött élőkbe; a
baka lelkesült, húzott egyet a nadrágon;
s két lyukat szorított szíjján; — lépdelt
nagy kényesen, s állt, mint a böszörményi
torony egyenesen. Öröm volt látni őket.

A nagy téren felállítám kis csapato-
mat. Körül voltunk véve lelkesült taliá-
nokkal. Úgy lelkesülni, tüntetni, rajongani
egy nép sem tud a földön, mint az olasz.
Genuában voltam, midőn az első francia
hadosztály partra szállt, s a városon vé-
gig vonult. Fogalmam sem volt arról az

örjöngésről, melyet egy nép örömének rivalgásában elkövethet. A tapsvihar, az „éljen“-ek harsogó menydörgése az egeket hasogatta: a kizászlózott felszönyegezett ablakokból meteorkő módjára hullottak a bokréták, s a virág-város utcáit virág borítá el.

Én az I-ső zuáv ezred mellett lova goltam, s midőn a Monticelli palota előtt elléptettünk, az első emelet egyik ablakából, egy óriási bokrétát hajít ki egy delnő; mellettem haladt egy öreg zuáv, ki mind a mellett is, hogy Párisban született: olyan kábil pofát váltott, hogy akármelyik duárban imam-khadi lehetett volna. Az öregnek a bornyuján görbe hátat csinált a macskája, egyet nézve ásitott, első lábával mosakodott. A kihajított bokréta lovam fejét találta, s onnan visszapattanva az öreget szemközt vágta» — erre lehajol, felveszi a bokrétát, bornyujára helyezi a macska mellé, megáll, felnéz az ablakra, megvonja fegyverét, s azt mondja:

— Madame! ez igen sok a jóból! jobb

volna valami folyadék — liquide, mert mi nem eszünk — rezedát!

Majd lehulltam lovamról nevetemben Ezen intermezzo után térjünk vissza Varesebe.

A banda szólt, a fiúkat éljenezték, a vörös-boros üveg kézről szájra, szájról kézre járt.

A város rendőr-főnökétől kérdém, hol lesz a legénység elszállásolva?

— A városba, — volt a felelet.

Mint hajdan Rómában az első közjáték alkalmával a szabini nőket a rómaiak elrabolták: úgy fogdosták a varese-i kucséberék az én bakáimat; — láttam olyat is, a ki cukrot tömött a baka szájába — mint vendégszeretetének ellenállhatlan okadatolását — csakhogy vele menjen.

Engem öten is cibáltak, mindenik akart egy darabot a Colonelból.. Végre egészen és épen T a l a c h i n i selyemszövet gyárosnak jutottam.

A Talachini-cég Lombardiában nagy

tekintély, s mint a börze-zsidó mondja:
ein m i i c h t i g e r Mann!

Furcsa a sors szeszélye, miként labdázik az emberrel, — szerencsébe löki s balsorsba hajtja, — gazdaggá tesz ok nélkül, s koldusbotot nyom markunkba végzetesen.

A Talachiniek gazdagságáról ezt mesélik:

Első Napoleon continentalis biokusza (szárazföldi zárlat) előtt, gyapot megrendelést tesz egyik Talachini Amerikába: 1000 csomag gyapotot akar rendelni, véletlenül egy 0-val többet ír, s 1000 csomag helyet, 10,000 érkezik; - a kontinentális blokuszt beüt, a gyapot száz percentet hág, s az öreg Talachini azt mondja Krózosnak: j ó r e g g e l t k o m á m !

Diszmenetünknek V a r e s e b e n kifogyott a nótája, vasútra ültünk, s G e n u á b a n szálltunk ki.

*

Embereimet felvezettem a ..F o r t e

d e l R a t t o“-ba, s mentem magamat jelenteni.

Kossuth Lajos, Teleki László, Klapka György, mint „magyar nemzeti igazgatóság“, mellettök Irányi Dániel, Szabó Imre és Mednyánszky Sándor — francia részről a császár megbízottja Pietri szenátor, együtt tanácskoztak.

Megtévéen jelentésemet, a gyűlés zárta után Kossuth magához rendelt, részletes kihallgatás végett.

Nekem gyakran volt szerencsém Kossuth Lajost megközelíteni, bizalmát kiérdemelni s barátságával megtiszteltetni. Én sohasem voltam Kossuth Lajossal, anélkül, hogy bámulatomban, tiszteletemben és szeretetemben ne nőtt volna. Elragadott a rajongásig, becsületessége és nagysága előtt hódolattal hajlom meg ma is.

Nem szégyenlek háládatos lenni.

És még akkor is, midőn lángelméjének költői ábrándja magasabbra szárnyalt a mindennapias valóságnál, — midőn tiszta és mindig önérdektelen, majdnem

túlságos hazaszeretete, népének és nemzetének halványozása elragadá, s nagy és nemes szívének felmagasult érzetéből a rideg kiszámítás ellen cselekedett, akkor is — a tisztelet és szeretet legmélyebb érzetével mondtam, vagy tettem, azt, mit meggyőződésem parancsolt.

És ma sem szégyenlem a száműzöttek egész odaolvadással leghübb hive lenni s a tanítvány hálaszavával mondani: *in te Domine speravi!*....

—Gyújtson szivarra, üljön le s beszélje el, mit látott, — nagyszerű ember az a Garibaldi! — mondá Kossuth.

—Nincsen több olyan!

—Kezdje legelől s mondja részletesen.

—Türr Pistával találkoztam Turulban, — jelentettük magunkat Cavournál, — átadta az az irományokat, ezredessé kineveztetésünket a „*Cacciatori delle Alpi*“ hadosztályhoz, egy ajánló levelet Garibaldihoz, egy másikat a királyi biztos Visconti-Venostához és Laffarina megbízottjához; — megköszönném

szívességét, ő exellenciája e szavakkal búcsúzott el:

—Vezérelje isten önöket szerencsésen;
— egyre figyelmeztetem és kérem: ne hogy elfogattassák magukat, — önöket nem fogják hadi foglyoknak tekinteni, felakasztják és én nem tehetek semmit az önök érdekében.

— N o n b i s i n i d e m , kegyelmes uram, — mondám én.

—Hogyan?

— Engem már egyszer felakasztottak, csak nem fognak két felvonásban felkötni.

— Hogyan akasztották önt fel? — kérde Cavour nevetve.

— „In c o n t u m a t i a m e t i n e f f i g i e“, — mondám nagy komolyan.

—Az az előbbeni bűneiért történt, most új kriminalitást követ el, — biz annak a drámának két felvonása lesz . . . isten önökkel! —

*

Novarráig vasúton mentünk, onnét kocsin, a vasúttal való közlekedés be lévén állítva; — Novarrától Aronáig utunk ve-

szélyes volt, mert az osztrák lovasság azon a vonalon kémszemlélt. Hosek kapitányt — a Klapka tábornok szárazdajkáját — is magunkkal vittük, — a bakon ülve, a kocsis mellett mindjárt-mindjárt dragonyosokat látott. Türr megunván a sűrű „dragonád“-okat s a kocsibóli kiugrásokat — kiült a bakra, s így el lön vágva a dragonyosok útja; én meg Hóseknek énekeltem a „Búsul a lengyelét s kértem, magyarázza meg: miért „óhajt a Portugallus finom gyapjat?“

Végre megérkeztünk Aronába, itt tudtuk meg, hogy Garibaldi átkelt a Lago Maggiore-n, Sessto-Calendenél megverte az osztrákokat, Varesenél csatát nyert, s Laveno várát két századdal, éjjeli rohammal be akarta venni, de nem sikerült.

Nekünk, hogy Garibaldit utol érhesük Lombard partra kellett volna átevezni de a csolnakok mind a túlsó parton voltak, s így kénytelenek voltunk felmenni Intráig, azon reményben, hogy ottan ladikot kapván átevezhetünk. Intrán azon kellemetlen hír lepett meg, hogy előttevaló

éjjel minden evező eszközt leszállítottak Aronába, s onnan szállítják át a kellő hadiszereket, — s csakis a vámórség használatára hagytak Palanzzán egy csónakot; — visszamentünk tehát Palanzzára.

Intrával, illetőleg Palanzzával átellenben van Laveno váracska, erősített kikötővel: — a tón való közlekedés akadályozása végett két kis hadi-gőzös cirkált a tómentén, vagy befűtve elrejtve a kikötőben leskelődött az ellenséges csolnakokra. — Nekünk — hogy útunkat rövidítsük — a tónak egy benyúló nyelvét kellett átvágnunk, ezért a vámórség használatára hagyott csolnakokat kellett igénybe vennünk.

Amint a tó víz nyelvének a közepe táján evezőnk, az egyik vámőr elkiáltja magát:

— S a n g u e d e l D i o i
t e d e s c h i !

Hátra nézünk, az osztrák hadi-gőzös a nyomunkban! — jött teljes erővel, egyenesen mint a nyíllövés nekünk, — sebesen, mint a posta-galamb repülése, — csaknem érzém már: mekkorát fog az rajtunk lökni,

s hogy fogok én a víznek miatta meghalnieszembe jutott Cavournak mondanása, s a „két felvonásos dráma“ szurkoltam irgalmatlanul.

Türr a szokott hidegvérűségével nyugodtan, csendesen ült a kormányos mellett: úgy nézett ki hosszú szakállal s bajuszával, mint Neptun, ki kéj-evezéssel mulatja magát. Első alkalmam volt őt bámulni, mint később gyakran ismételtem.

Hat legény evezett; — bele markoltak az evező-lapátokba, s vágták a vizet, s mint a huszár mondaná: csak úgy porzott, meg szikrázott bele. Haladtunk sebesen, de az osztrák gőzös mindenütt nyomunkban közeledett, — mennél közelebb voltunk a parthoz, annál közelebb volt a gőzös hozzánk.

Az egyik finác megszólal, s azt mondja: nehogy a szokott kikötőnek kormányozz, — ott elfognak, — vedd egészen jobbra, a stresai sziklánál kiugorhatunk.

Készültünk a salto-mortale-ra. A gőzös nagyot füttyentett s gőzt eresztett, — azt hittem már a nyakamon van, ő is

kanyarult jobbra, de nem vehetvén a fordulást oly hirtelen, mint mi, percnyi időt vesztett, — ez alatt mi haladtunk.

Ez a hajrá! tarthatott vagy tíz percig, — de nekem úgy tetszett, mintha Mathusalem életét élném végig.

Végre a stresai kősziklához értünk, a csolnak egész erővel hozzá vágódott, egy ugrással parton valánk, — meg voltunk mentve.

Nagyot lélezgettünk; nagy hirtelen megjött a kedvem, s azt kérdem Türrtől; látott-e már gőzhajó agarat, csolnak nyulat, s pusztát a — tóban?!

Másnap átmentünk Sessto-Calendenél, s Varesen túl utolértük Garibaldi tábornokot.

Bergamo felé haladtunk; — utunk diadalmenet volt mindenütt, — a népség tódult előnkbe, s fogadott, mint megváltókat. Az osztrákok iránti gyűlölet határtalan, urak, parasztok, nők, aggastyánok jöttek előnkbe, lóháton, kocsin, gyalog, szekeren. Az ellenség egy lépést nem tehetett, hogy rögtön ne értesítettek volna;

mozdulatjaikat, helyváltoztatásaikat jobban tudtuk mi, mint saját táborkari főnökük.

Garibaldi s p i o n j á n a k lenni dicsőség volt.

A hol az ellenség koplalt, éhezett: mi lakomáztunk, — a hol nem kaptak kenyeret: minket ott kalácscsal tartottak; — itt tapasztaltam, hogy a nép rokonszenve a legjobb i n t e n d a n t u r a .

Bergamo bevétele volt kitűzött célunk. Bergamo egy sziklás hegy aljában* a Lombard térség kezdetén fekszik, hosszú elnyúló lapályon, a sziklahegy tetején várerőddel. A citadella megspékelve „kaiserlichfekkel, a város megszállva Urban labancaitól, vagy mint az olaszok őket nevezték: „m a l e d e t t i c r o a t i .“

Bergamo bevétele kemény falat volt, s alkalom a földbe harapásra.

Ágyuk nélkül erődöt bevenni, lovaság nélkül térségen verekedni nehéz feladat, — de hát: te b e n n e d van uram az én bizodalom! — Ecce Garibaldi!!

Köveltük őt nyugodtan, gondtalanul,

hittel, meggyőződéssel. Mint Jézust apostolai, mint Remete Pétert keresztesei, mint Pizzarrot emberei, mint Pisacane tizenkét társa, mint I. Napóleont az elbai csapat.

Hazáért, eszméért öntudatosan küzdeni anynyi, mint farkasszem nézni a halállal. Az „olasz egység“ volt zászlónkra írva, s Garibaldi a nép embere, a szabadság hőse lobogtatá azt előttünk, s haladtunk: *a v a n t i!*

Késő este érkezünk egy magas merdek hegyen fekvő helységbe, — a neve nem jut eszembe: — a parancs az volt, hogy pitymalat előtt indulunk, úgy, hogy virradatra Bergamo előtt foglalhassunk állást.

Van a hadseregek történelmében egy megmagyarázhatlan, megfejthetlen esemény, mely minden igaz ok nélkül, mint villám: beleüt a seregbe, s terjed villámgyorsasággal, ragálylyá válik, mindenki eszt veszti, megfordul, elhányja fegyverét, szalad gyáván, ostobán, eszeveszeten, buta módra. Ilyenkor a legkipróbál-

tabb katona öntudatlan megfutamodik, szalad, rohan, nem tudva hova, nem tudva miért.

Ezt panique-nak nevezik.

Az első császársági hadjárat alatt volt egy ilyen eset, mikor az egész hadtest több mértföldet szaladt hátra; — a solferinoi csata után egy néhány ezred lovaság, tüzérség, gyalogság, élelmi szekerek együttesen — palle maile — Lonatotól Bresciáig rohant, magával ragadva mindent, mit útjában talált, — sebesültek, asszonyok, katonák, parasztok, még a hadifoglyok is. Bresciában akkora volt a rémület, hogy a lakosság pincékbe, padlásokba, tornyokba rejtőzött, a zászlókat az ablakokból letépték, s mindenki eszeveszetten kiáltotta: a németek!

Francia részről vizsgáló bizottság neveztetett ki, okát fürkészendő e panique-nek.

A vizsgálatból az derült ki, hogy egy c h a s s e u r d’Afrique lovastiszt, örült-ségi rohamában vágatott a nagy országúton végig, rémülettel, eltorzult arccal,

kétségbeesett hangon ordítva: meneküljön a ki tud, az egész osztrák sereg nyomunkban van!

Egy ilyen panique-nak voltam szemmel látott és lábbal — vagy jobban mondva lovon futott tanúja.

Ködös sötét éjjel indultunk a helységből, meredek kövezett úton lefelé, éhgyomorral, pálinkátlanul — nagy sorám ez a katonánál — a mint egy kanyarulatnál a kígyózó úton haladnánk nagy és sebes lódobogást haltunk.

Az elől menő századnál valamelyik elkiáltja magát: az osztrák lovasság! a század megfordul, elhajítja fegyverét, futásnak indul, tele torokkal ordítva: az osztrák lovasság! .

Uram isten! hát ez mi?

Én fordítottam-e meg lovamat — vagy *ex motu proprio* — vett ellenkező irányt: nem tudom, de támadtam én is — hátrafelé. Deésnél vagyunk-e vagy Vízaknán, vagy éppen Nagy-Idán?

A legjobb futó lónak is végre meg kell állnia, a világból elevenen még senki

sem szaladt ki, a helység piacán végre mi is megálltunk.

S midőn úgy a hogy rendbe szedtük magunkat, közénkbe lovagolt Garibaldi s csakis annyit mondott:

— Menjünk fiúk, még sötét van, — nem szeretném, hogy lássák önöket a burgerek meg a parasztok.

S ez a spics ékesen szólott. Elég volt abból annyi.

Türr Pista visszajött, s jelentette, hogy a kémszemlére kiküldött két guida vágatott a hegyen felfelé.

Rajta nem fogott a p a n i q u e .

*

A hegy alján virradtunk ki. Én a csapat elején, a két „világító“ után lovagoltam. Sebes vágatva egy hét kerekű barocino jött velünk szemközt; — találkozáskor gazdája megrántja hirtelen lova gyepelőjét, pillanat alatt megállítja a lovát, kiugrik a talyigából, és spanyol grandi méltósággal, stentori hangon rám kiált!

Én vagyok Macagola!

Gondolom magamban: bánom is én!

Eszembe jutott a francia vígjátékban Toucaire, ki mindenkinek úgy mutatja be magát, hogy: én vagyok Toucaire, ismétli nyolcszor, hogy — ő Toucaire, s végre is azzal fejezi be, hogy ő csakugyan Toucaire, aki — a ruganyos matrácokat találta fel.

Macagola úr annyi önérzettel és olyan kakas-pujka-méltósággal ismételte nekem, hogy ő csakugyan Macagola, hogy kénytelen voltam neki elhinni, — de gondolkodóba estem, hogy — szerelmes Jézusom! ki lehet az a „nagyiség,“ ki magát Macagolának meri nevezni? — azt már aztán igazán nem a gólya költötte.

— Hol van a tábornok?

— Hátrább jön, ha tetszik: itt bevárhatjuk.

— Kihez van szerencsém?

Majdnem szégyenlettem bevallani, s szerényen mondtam:

—Én csak Teleki ezredes vagyok.

—Bravó! Ön magyar ember?

—Az vagyok uram.

— Én szeretem a magyarokat.

Nagyon megtisztelve éreztem magamat. — E párbeszéd lefolyta alatt a sereg haladt, s a tábornok mellettünk lovagolt el. Meglátván Macagolát — feléje sietett, kezét nyújtott neki, s örömmel mondá: .

— Brávó Macagola! nyugtalan voltam önért, csakhogy láthatom, — látom nincs semmi baja? — brávó!

— Semmi; — fontos hírt hozok, a németek kivonultak Bergamoból, s azt mondják a Castelloból is készülnek elmenni; — tábornok úr, kardcsapás nélkül bemehet Bergamoba.

E hírre nagy kő hullott le mindnyájunk szívéről, mert hát az ember nem vágyik a földbe harapni.

Ki volt Macagola? ki nevét olyan hangosan pengette, kinek Garibaldi kezét nyújtott, kiért nyugtalan volt, s kinek viszontlátásán örvendett, és megbrávózta, hogy nincsen semmi baja . . .

Macagola — ki ezen ismeretség folytán igen jó barátom lett, — mészáros és marhakereskedő volt, lakott a Lago

Maggiore partján, s e vidéken — mint Olaszthonban a nép mondja — „Capo popoló“ volt, nálunk úgy hívják „a falu szája“, oláhul: „gura satuluj.“

Ott, a hol az idegen hatalom poloska módjára befészkei magát, szívja a nép vérért, verejtékén hízik s táplálja a bürokratikus „lumapen-f o l k“ seregét, kik azért vannak, hogy jól lakjanak abból, a mit más nélkülözni kénytelen, sápadtan a penészes akták halmazában számítják, hogy mennyit vághatnak ki az adófizetők zsebéből „ad majorem fisci gratiam“; — hol az „armada“ zsandár szolgálatot tesz, a kövezeten csörgeti kardját, s az ellenség előtt megiramlik, — kávéház az iskolája, kék barlang a tanyája, — hol a protekció csinál káplárt és marschalt,— hol krinolinnal borítják be a zászlót, hadi törvényszék elé állítják azt, a ki győz, s rendjellel díszítik azt, a ki szalad; — ott a nép, az ő magasztos önérzetében magába szállva, egyeseket bizalmával tisztel meg, hallgat szavukra, s cselekszik akaratjuk szerint. Nevük: „Capo populó.“

Ilyenek voltak: Cicerovachio Rómában, Dolfi a pék Firenzében, Lohmodarmi Pizában, Gambardella Nápolyban, s Macagola a nagy tó vidékén.

Egy nép sem tud ug v konspirálni, mint az olasz, — igaz, egyiknek sem volt annyi oka, annyi alkalma, mint épen neki; — mert semmi nem ad annyi alkalmat, okot, anyagot az összeesküvésre, mint az idegen elnyomó hatalom, — s Olaszországot az idegenek nyomták, zsarolták, bitorolva bitangolták századokon át.

A longobárdok, lombardok, vendek, hunok, gallok, frankok, szkythák, görögök, mórok, szaracénok, magyarok, spanyolok, franciák, németek mind Attilái voltak, — mint Jókai mondja: — ezen isten és ember által készített paradicsomnak.

Nemcsak Attila, de minden betörő nép: „fl agellum Dei“ volt neki.

Örökös harca a Gogok és Magogoknak Itália ellen . . .

Két órányi távolságra voltunk Bergamotól, — haladtunkban lépten-nyomon élönkbe jövő férfiakkal, nőkkel találko-

tunk, kik lóháton, szekeren, gyalog, öszvéren jöttek hírt adni az ellenség mozdulatairól; — utunkban tudtuk meg, hogy a bergamoi várerődöt is elhagyta az ellenség s Brescia felé húzódik vissza.

Macagola felszólítására leszálltam lovamról s mellé ültem a barocinoba.

A t y p u s - e m b e r e k kevesbülnek a földön. Viselet, szokások, életmód, minden egyöntetűvé válik, — ha így megy: ötven év alatt mindenki magastetejü kalapot fog viselni, még a török padisah is.

Macagola typus-ember volt, — izmos, zömök, erős alak, széles mellel, sűrű felálló tüskés fekete hajjal, tömött rövidre nyírt szakállal, mely egész arcát elfedé, kurta, vastag lábszárak, rövid karok, nagy kezek, gömbölyű vörös ujjakkal, füleiből bajusz nőtt ki, — el lehetett róla mondani, hogy „nagyapját még medve korában ismerték“.

Egy mulatsága, öröme, egyetlen szenvedélye volt: konspirálni, — ha nem volt kivel, — mint a szenvedélyes kártyás

egyedül játszik — ő egymaga konspirált

Egy elve, egy eszméje, egy gondolata volt: „va foristranier“ — ki az idegenekkel.

Erre költötte vagyonát, áldozta életét, egyik tömlőéből ki, a másikba be.

Mazzininak ágense, Radetzkynek megbízottja, Eynattennek liferánsa, Garibaldi-nak spionja: — ma a mantuai, veronai várba-, egy hét múlva Turinba, s ha kellett utasítás végett Mazzinihez Londonba vagy Piancianihoz Jerseybe ment.

Nevét úgy változtatta, mint ruháját, mestersége mint Shakespeare mondja: változékony, mint a tenger, ma marhakereskedő, azután verklis, sajt és szalámi árus, narancs-, *füge*-, datolya-szenzál, hetekig gesztenyesütő a lenagói várban, dugárus Svájcból Olaszországba, órákkal, dohánynyal, lőporral a hátán, járhatatlan utakon az Alpokon át, tiltott könyveket hozva Capo-Lagoból s azokat szétosztva Lombard-Velencében; — örökös bolygó zsidója a forradalomnak.

E különös ember társaságában közeltem Bergamohoz. — Leszálltam a taligáról, lovamra ültem s a tábornok mellé lovagoltam.

A nép zajlott élőkbe, zászlókkal, kórádakkal ékesítve, zöld ágakat, virágokat szórtak lábaink alá, ujjongva, rivalgva éltették a szabadító sereget, ordítva, kiabálva, énekelve kísérték — elszedték a puskákat, hogy könnyebben haladhasson a gyalogos, lovainkról zsebkendőikkel törölték le a port, s midőn a városba érkeztünk, a lelkesültség őrjöngéssé vált; nem volt többé a szabadulás virág-vasárnapja, hanem a tébolyodás karneválja.

Türrt és engem, a tábornok két zászlóaljjal a vasúti állomáshoz küldött, azt elfoglalandók. Gúlába rakott fegyverek mellett reggeliztünk. A tábornok kijött bennünket megvizsgálni, — az alatt míg jelentésünket tettük, az állomásfőnök futva jön a tábornokhoz, egy sürgönyt tartván kezében s azt mondja:

— Ma reggel jókor egy osztrák zászlóalj indult el Bresciából, a vonat a seria-

tei állomásra megérkezett, onnan azt kér-
dik tőlem: szabad-e az út Bergamoba, —
mit feleljek?

— Azt, hogy szabad, s hogy osztrák
katonák foglalták el az itteni állomást.
Ha a vonat elindult Seriateból, kérdezze
meg főnök ur: miféle zászlóalj?

Felénk fordulva Garibaldi folytatá:

— Ez szép multság lesz, — elfog-
juk őket, mintegy egérfogóba, — rejtsek
el önök embereiket a pálya két felén, s
adják ki parancsolatban, hogy csak akkor
lőjjenek, ha én parancsolom.

Míg embereinket elhelyezők, megjött
a válasz, hogy kék szűk nadrágu, kurta
csizmások, — tehát vagy magyarok, vagy
horvátok.

— Önök álljanak meg itt s ha a vo-
nat megérkezik, szóljanak hozzájuk magya-
rul; — ha lőnek, én is lövetek, — ha
magyarok, könnyen keresztül esünk a
dolgón.

E jelenet volt életem egyik legizga-
tottabb pillanata.

Ott állva Türrrel ketten, egy egész zászlóaljjal szemben; — ha magyarok, majdnem bizonyos, hogy megadják magukat, s van egy egészen jól felszerelt zászlóaljunk, — de ha horvátok, meglehet, védeni fogják magukat, s mi ott állunk ketten két tűz közt, nincsen olyan szent, kinek imádsága megmentsen.

Garibaldi az elrejtett katonák előtt állt, kardjára támaszkodva nyugodtan. Sohasem láttam embert, a kiből — ha szabad magamat így kifejezni — annyi legyen az oroszlánból, mint benne. Hosszú, szőke haja, vörhenyes szakála, széles melle a sivatag királyára emlékeztet.

Éber Nándor rajzolta őt le legjobban egy pár szóval, ezt Írván: „Ha az iskolás gyermek az utcán megy, s tudni akarja, hogy hány az óra, bizonyosan tőle kérde meg — annyi szívesség és jóság tündöklék szemeiben. Ellenben ha Afrika pusztáján, ösvényen haladva egy oroszlánal szemben találkoznék, s szemeinek hatalmával rátekinthetné: az oroszlán megfordulna.“

Türr, egybefont karokkal állt a vá-

gány között, azzal az ő szelíd, majdnem asszonyos mosolyával, kék szemeiből a jó-ság tündökölt.

— Ha lönek, ugorjál fel a lokomotívra, mondá.

Akkor is nem magára, hanem rám gondolt ...

Az állomás főnök az ablakon kikiált:

— Arivano! — érkeznek.

Hallók a vonat csörömpölését, a gőzbivaly fütyülését, láttuk a kocsikat sebesen közeledni felénk, — egymásra néztünk Türrrel, s kardot rántánk.

E pillanatban az árok mellől — a hol elrejtve voltak — kiugrik négy osztrák baka, s a vonatot megállítják, — a vonat még közeledik lassan felénk, megáll, és sebesen visszafelé vágat.

P a r t u r i u n t m o n t e s ! . . .

Zászlóaljainkkal bevonultunk a városba. A hatóságtól egy hivatalnok élénkbe jő s mondja:

— Türr és Teleki ezredesek Gabriele Camocci örgrófnál vannak elszállásolva.

Szerencsés leszek önöket odakísérni, —
podgyászuk és lovaik már ott vannak.

Felmentünk a Camocci-palotába; a márkiné a lépcsőzeten fogadott. Olaszország egyik legszebb asszonya állt előttünk; — örömtől ragyogó szemekkel, mindkét kezét élénkbe nyújtva, üdvözölt:

— Hozta isten önöket, a megváltás katonáit! — Intett a komornyiknak, hogy kíséren szállásunkba.

... A márkiné boudoirja és hálószobájában valánk.

A katona-embert, kivált hadjárat alkalmával, nem mindig skatulyából veszik ki, azután ragad arra olyan is, a mit piszoknak neveznek; mi sem jöttünk ki a gőzfürdőből, s mind a mellett is, hogy tejbe-vajba fürösztöttek, Mac Ádám pora ránk száradt, s mint a szarvas, friss, hives patakhöz kíváncsoktunk. Kértük a komornyikot, vezessen olyan szobába, melyben kényelmesen Prisnitznek áldozhatunk.

A hálószobában egy függönyt félre vont, s egy rejtett ajtót kinyitott.

— Itt a fürdőszoba, méltóztassanak megfürödni.

— De hiszen ez a márkiné lakosztálya, — mondd Türr.

— Igenis, azt parancsolta, hogy urasaitokat ide szállásoljam.

— Menjen, mondja meg ő nagyságának mély tiszteletünk mellett, hogy ezt a szállást nem fogadhatjuk el. Jelöltessen ki számunkra a palotában bárhol egy szobát.

Pár perc múlva a márkiné jött be hozzánk, az ő ragyogó szépségével, örömtől sugárzó szemekkel.

— Uraim! — mondd, nagyapám és apám egy életen át hasztalan várták önöket, engem azon szerencse, boldogság ért, hogy elfogadhatom a megmentő katonáit, házamnál nem tisztelhetem meg jobban, minthogy átadom saját lakomat, s szolgálni fogom az asztalnál; nem volna gyöngédség önöktől, ha visszautasítanak. — Urbán az egész házat lakta, de mi nem voltunk itthon, s a konyhában nem égett a tűz. Én vagyok e háznak asszonya, s önök nekem reményt, függetlenség-

get és szabadságot hoztak. Ma este a zongora mellett elénekeljük, hogy: ki az idegennel!

S ezeket olyan kedélyesen, olyan gyöngéden, olyan nemes, magasztos lelkesültséggel mondta, hogy mélyen meg valánk hatva. Szemeiben a honszeretet tüze csilámlott, hangjában a meggyőződés és hit honolt; — meghajtá magát és távozott.

Türrrel egymásra néztünk, s csakis annyit mondtam:

— Pista, én meg vagyok löve! . . .

*

Körülbelül ezeket, vagy ezekhez hasonlót mondtam, vagy mondhattam volna Kossuthnak.

— Hol van ön szállva? — kérdé.

— Sehol; de mégis, a f i a k k e r b e n .

— S mit fog ön csinálni?

— Felmegyek a városházra, szállást rendeltetek magamnak, — felnézek a „Forte del Ratto“-ba, hogy mit csinálnak a gyerekek, megszoptatták-e őket illendően; — azután — ha megengedi, visszajövök a kormányzó úrhoz.

— Ebédeljen nálam.

— Hol van kormányzó urnál a nálam?

— A „Café Concordiá“-ban.

*

A török azt mondja: az ember a lovával b a r á b e r — együtt jár, — a ló megyen alól, az ember felül, ha ló bukik: ember esik.

Volt nekem egy irlandi kancám, — sok patika-kontót csinált az nekem, utoljára elneveztem „Arnicá“-nak.

Felültem ennek a tetejébe, s fellovagoltam rajta a várba.

A gyerekek rizskását cucliztak, s — tele voltak szíva.

Tele gyomor: jó tanács, — úgy tartja a svéd példaszó.

A fiúknak magos jókedvök volt, s nagy „éljen“-zéssel fogadtak.

Az én kancám nem érté asolenis megtiszteltetést, s úgy penderít a köveztetre, hogy elnyúltam mint — Fébus.

Kocsin vitettem magamat a vendéglőbe, pár sorral tudattam a kormányzó-ír,

val, hogy derekam ellent mond az ebédnek, s küldjön valami kuruzslót, aki meg drótozzon.

Klapka tábornok hozta a felcserét, s elkezdettek engem egyengetni, — s mikor félig-meddig már össze voltam tákolva, a doktor úr azon vigasztaló szavakkal távozott, hogy estére majd ismételni fogja derekamon a dominó-játékot.

Gondolám magamban: majd ha hó lesz. —

— Nagy újságok vannak — mondá Klapka.

— Jó vagy rász?

— Jó is, rász is.

— Mondd a javát.

— Az osztrákokat Solferinónál szétverték. Iszonyú csata volt, tán e század legvéresebb ütközete; — az osztrákok vad futásban szaladnak, a francia-olaszok üldözik; neked Sréterrel a francia és olasz főhadiszállásra kell menni, a magyar foglyokat átvenni, s Alexandriába küldeni.

— Igen, ha azután ti is a derekamat utánam külditek; és a rossz hír?

— Türr Pistát meglőtték

Erre felegyenesedtem... nem fájt többé a derekam, hanem a szívembe nyilallott, — ez sajgott és fájt keservesen.

— Meghalt?

— Nem.

— Hol van?

— Bresciában.

— Mikor kell mennünk?

— Az esti vonattal.

— Megyek!

Windischgrätz tábornagnál az ember a bárónál, nálam a pajtásnál kezdődik.

Barátra még csak akadunk, — pajtásra? hej de ritkán; s olyan mint Türr Pista — nincs több olyan!

Száműzetésben, hadjáratokban, vándorlásaimban, hosszú évek során éltem veled, éltem mellette. Betegségben ápoltuk egymást, nyomorban megosztottuk a falatot, keseregünk és vigadtunk együtt,

Megtörtént, hogy táborban aludva, fejem alá lopta kabátját, én meg őt kö-

penyemmel takartam be — titokban. Majdnem huszonnyolc év alatt egy kellemetlen szót nem mondtunk egymásnak; — az is valami!

Ha Pestre megyek: ő az én ingyen-korcsmárosom, — ha ő Koltóra jő: én vagyok a kellnere.

És ezt mi olyan természetesnek találjuk, mintha csak azt mondanék egymásnak: hogy van effendim?

Ebédeltünk mi már együtt Londonban a — napnál, six pennyért, s kocsikáztunk külön vonaton Nápolyból Casertaig, — Stambulban együtt jártunk-keltünk, én szívtam a narghle--t, ő meg pergette a török olvasót. Bresciában én raktam karjára a jeges-borongatást, Cernobioban ő virrasztott az én halálos ágyam mellett. Nálam Cernobioban, a Cima-párkban látta először nejét, — s ő vitte Parisba nagyobbik fiamat beiratni az anyakönyvbe. Egy csolnakon eveztünk át a messinai szoroson Calabriába, — s de sok jó időt töltöttem nála Palanzában. Vol-

tunk együtt Kis-Ázsiában és — Máramaros-Szigeten . . .

Míg a magyar nemzeti igazgatóság a kellő irományokat elkészítette, azalatt én össze-eszkábáltam magamat, — felraktak a bérkocsiba s onnan a vasútra; nem kellett rám írni, hogy „törékeny“, látzott az rajtam úgy is eléggé.

Lonatonál leszálltunk a vasútról, a francia főhadiszállás Volta-ban volt, oda kellett mennünk.

Éjjel a solferinoi csatatér egy részén mentünk végig; a halottak még mind ott feküdtek, a sebesültek közül is számosán.

Az éj homályában, midőn a képzelődésnek szabad tért enged a sötétség, a valót nem látva, csak képzelve, a halál mezején a learatott ember-kévéket elszigetelten és keresztbe rakva homályosan látni, felcsigázott fantáziával képzelni, a félhalottak kétségbeesett jaj-kiáltásait hallani, rajtuk keresztül menni és nem segíthetni . . .

A lovak hullái dombot formálnak kép-

zelődésünkben, mely mozog, nő és elenyé-
szik. A demontírozott ágyúk, tár- és élel-
mi-szekerek hegygyé válnak, hangot ad-
nak és szólnak. A megsebesült, elszalasz-
tott paripák nyerítése, fájdalmas nyöször-
gése szívünket hasítja. A kanonen-futter-
ember vizet esd a semmiségtől, anyját ki-
áltja a pusztába, segítségért rimáncodik
az éj sötétségébe . . .

A távolban nehéz szekér tompa zör-
gése hallatszik. Egy-egy hullán vagy se-
besültön átdöccen a hulla hallgat,
a sebesült elordítja magát, s elhallgat ő
is örökre, mert megszánta a kóroda-kocsi
vaspántos kereke, s meggyógyította örökre.

A kóroda-kocsi tetején ég a lámpás,
— kétes homályban világítja meg a tájat,
— koronként egy-egy halottnak vagy se-
besültnek arcára sugárzik, s látjuk a fáj-
dalom görcsétől eltorzult, megkékvült ar-
cot, vagy a jól talált golyó könyörület-
ségének mesterművét, — ott fekszik csen-
desen, nyugodtan, majdnem mosolyogva.

A kocsi körül lámpásos katonák ha-

ládnek, a halálnak proletariusai, — mit gondolnak? — talán maguk sem tudják. Miért haltak meg ezek, miért fognak meghalni amazok, — s a kik felgyógyulnak nyomoréknak, földönfutóknak, koldusoknak?! . . .

Egy-egy halom előtt megállnak, á kocsibarakják a hullákat, tetejükbe a sebesülteket, — az ember-l a k a r m á n y t, — s haladnak szép lassan, csendesen tovább, — s járják tovább a Makkabeusok táncát.

Ezeket látva, hallva, képzelve: agyvelőmbe nyilait, — éreztem, hogy kezdek bolondulni.

Sréter ezredes pajtásomra e jelene-tek még jobban hatottak, mert ő is feködt több órán át sebeiben a harctéren, — leszállt a kocsiról, levette sapkáját, kigombolta attiláját, s azt mondá:

— Én is voltam ám így de az otthon volt és - M a g y a r o r s z á g é r ! !

Nekem eszembe jutott Bőmének mon-
dása: „Ha a világon egyszerre

minden embernek öt percig esze lenne!“

Nagy igaza van Bömének!

*

Déltájt érkeztünk meg Voltá-ba; ajánló levelünk Vernon ezredes főhadiszállás-mesterhez volt címezve, őt kérte fel a magyar nemzeti igazgatóság, hogy Vailant marsallnak bemutasson.

Reggelinél találtuk; nagy örömünkre. Éber Nándor ezredes barátunkkal, a „Times“ tudósítóját.

. Az ajánló-levél bemutatott, Éber Nándor megismertetett bennünket, s igen szíves fogadtatásban részesültünk.

. . . Éber Nándor sem hevert mindig rózsa-leveleken, s mint a nóta mondja: nem született hat ökörrrel e rongyos világba — s ha Lajos Fülöp leckéket adhatott Svájcban, Nándor barátom discóságéből sem von le semmit, hogy az emigráció alatt egy darabig lecke-adással kereste kenyerét.

Az ész megél a maga emberségéből

A krími hadjárat kezdetén, egészen ismeretlenül, egy cikket irt az orientális állapotokról, s elküldé a „Times“-nak egy levél mellékletével, melyben azt írta, hogy — ha tetszik, ő képes hasonló cikkeket írni franciául, magyarul, németül, törökül, arabsul és olaszul

A cikk rendkívül tetszett. Pár nap múlva már útban volt Beikosz felé, — szegre akasztotta a leckéket, s a világ-lapban adta a leckéket a világnak, s lőn belőle évek hosszú során át a „Times“ híres hadi correspondense.

Reggeli után Vernon ezredes azt mondja:

— Én felmegyek Vaillant marsalhoz, bejelentem önököt, megtudom, mikor fogadhatja, — addig pihenjék ki magukat.

Pihenés helyett öltöztünk.

Két óra tájt utánunk jött Vernon s felvezetett a marsalhoz.

Vaillant tábornagy — a francia hadsereg vezérkari főnöke — ugyanazon palotában lakott, melyben a császár. Az alsó emeleten nagy váróterembe értünk,

— a „száz-gárdákból egy csapat őrt állott, — minden rangbeli tiszték jártak- keltek, — a futárok jöttek-mentek, — s mint Kemény János önélete leírásában mondja: nagy „f r e k v e n c i a“ mindenik részről.

Vernon felment az emeletbe minket bejelenteni, mi a lépcső alján vártunk; mindenki kíváncsisággal nézett bennünket, egyenruhánk ismeretlen volt, honvédruhát nem látott közülök senki, — álltunk ott k i r a k a t b a n .

A lépcsőn tábornoki egyenruhában, lassú, vontatott léptekkel jött lefelé egy kisdéd, vékonyra pedrett bajuszú, kecskeszakállú ember, — rögtön ráismertem, hogy a császár.

Mondom Sréternek: i g a z o d j ! a császár!

Tempóba tettük magunkat s úgy ki- egyenesedtem, hogy a derekam egyet rop- pant s — meggyógyult. Hinni kezdtem azon varázs-gyógyerőben, melyet a koro- nás fők a középkorban — s Dél-Afrikában még most is — csupa megjelenésük által

a nyavalyákra gyakorolnak. Mindent hittem, — mert hát az emberrel sok történik, — de azt, hogy III. Napoleon legyen doktorom: soha.

Ő felsége, a „kis Napoleon“, — államcsíny Nro III. — elléptetett mellettünk, kegyesen ránk nézett, s mosolyogva vizsgozta szalutálásunkat; — mit adott volna ezért lovag Posner Károly Lajos?!

Ő felsége a kertbe méltóztatott menni.

Pár perc múlva a kertből egy tábornok közeledett felénk, s mondá:

— Én Fleury tábornok vagyok, — a császár azt kérdezteti, kik önök? melyik hadtesthez tartoznak, s miféle küldetésben vannak?

Elmondottuk, kik vagyunk, hova tartozunk, s mi a mi küldetésünk.

A tábornok távozott, de rögtön visszajött.

— A császár önökkel kíván beszélni; — s levezetett a kertbe.

Először s utoljára beszéltem császárral — ezen szerencse is minden számítá-

somon kívül esett, — (mert hát tudtam a magyar közmondást, hogy — kutya kutyával, macska macskával;) de a katona sok mindennek van kitéve, — aztán meg sorsát senki ki nem kerüli.

Ez időben állott III. Napoleon uralkodásának fénypontján.

A krimi győzelmek, Szebasztopol bevétele, békekötése Anglia mellőzésével, azon kihívó szavak, melyeket Hübner osztrák követnek mondott az új évi fogadtatáson, Montebello, Palestro, Turbigo, Magenta, Marignan, és a még friss vért párologó Solferino: mind új, szokatlan, rendkívüli események voltak, melyek a strassburgi clownt, a boulognei bajazzot, a hámi Trencket, a londoni purcinellát feledteték; a bohózat drámára változott, s a történelemben kezdett kimagasulni, kidomborodni. A villafrankai békekötéssel kezdődött a hanyatlás. Japán-, Mexiko-, és az osztrák-poroschadjárati alatti habozása, Mentana: — mind csak előhangjai Sedannak és szeptember 24-ének, mely a világ kacagását idézte elő.

Ő, ki Falstaffon kezdte, Richárdon folytatta, mint — Bohó Misi végezte . . .

Meghatottan állottam azon emberrel szemben, ki Európa sorsát rendezte, ki hazám akkori ügyét kezében tartá. Mi reméltünk, hittünk benne, — megtagadtuk elvünket, hogy: *nolite fidere! principibus quia non est salus in illis!*

Beszélt velünk a legio szervezéséről, annak mikénti használatáról, a kék szűk nadrágról, a Lehel- és Bocskay-huszárok karikás ostoráról, Kossuthról — kit táborába várt, — Magyarországról.

Sejtette velünk, hogy az V-ik hadtest — Napoleon herczeg — rendeltetése: bizonyos partokon, bizonyos kiszállást eszközölni, s miként lehetne azt hazánkból könnyíteni. Fáradságot vett magának: szemünkbe port hinteni.

„Vakulj magyar! — s mi vakultunk.

Végre Fleury tábornokot szólítá:

— Fleury, menjen a marsaihoz, mondja

neki: kéretem szíveskedjék lejönni. — Katonásan köszönt és távozott.

A jelenvolt törzstisztek körülvettek, s — *regis ad exemplum*: nagy szíves-ségben részesítettek. Beszélgettünk Magyarországról, Garibaldiról, ennek rendkívüli vakmerő műveleteiről.

Meghívtak ebédre, s mindegyik szálását ajánlotta fel.

Ezalatt lejött a marsal. Hosszú, vékony, száraz alak, meggörbült nyakkal, egészen őszbe vegyülve, rendkívül intelligens szemekkel, gondolkodó, ráncos homlokkal, minden érdemjel nélkül, kigombolt kabáttal, melyet akkor kezdett gombolni, mikor a császár elébe állt, kard nélkül.

—A császár parancsol?

—Kérem marsal; az én rendelet e m b ő 1, — és ezt hangsúlyozta, — adjon az ezredes uraknak egy megbízást és rendeletet, hogy az osztrák foglyok közül azok, kik önkéntesen a magyar légióba akarnak belépni, szabadlábba helyeztessenek, a tisz-

tek úgy, mint a legények; — s felénk fordulva kérdé:

— Mikor akarnak önök távozni?

— Rögtön a rendelet vétele után.

— Hova mennek?

— Dezenca-ba, a király főhadiszállására.

— Igen jó; — Fleury mondja meg a titkárnak, hogy készítse el rögtön a sürgönyöket Victor Emánuel király számára, — ne pecsételje be, mert egy magánlevelet akarok hozzá mellékelni. *A dieu messieurs! et bonne chance!* — s ezzel távozott.

Csak katonának van arról fogalma, hogy hadjárat alatt milyen hamar, — úgy szólva — rohamosan ismerkedik, barátkozik és pajtáskodik az ember. Feszről, bizalmatlankodásról, gőgről szó sincsen, — az idő rövid, sietni kell az étellel, ki tudja mi vár rá holnap, félkézzel vagy lábbal az ambulance-ban vagy kiterítve a gyepeken, — egy fokkal fennebb, érdemjelezve, vagy — a hadi-törvényszék előtt.

A császár táborkarával hamar megbarátkozánk. Bevittek a főhadiszállás „cantine”-jébe, — s a kínálkozásnak, koccintásnak vége-hossza nem volt.

Kivettek a táborba, hol a „császári gárda” sátrak alatt tanyázott, — bemutattak a testőr-hadtest parancsnokának St. Jean d’Angely altábornagynak, Molinet és Camont tábornokoknak.

Arról a rendről, beosztásról, fegyelemről fogalmam nem volt. Úgy nézett az ki, mintha papírra lett volna rajzolva; — mindennek a maga helye, mindenki a maga helyén, — egy jelre, egy jelhangra: mint a gép — engedelmeskedett

Ezeket látva, ha valaki azt mondta volna, hogy ez a sereg Szedánnál megadja magát, Metznél capitulál: örültnek hittem volna, s legfeljebb azt tanácsolom, hogy vágjanak rajta eret, vagy rakjanak rá pióczát.

Ebédre visszatértünk a főhadiszállásra. Jelentettük magunkat Vaillant marsalnál,

— a sürgönyök még nem voltak készen.
A marsai meghívott ebédre.

Ebéd után átvettük a sürgönyöket. —

Borítékára ez volt írva:

„A császári főhadiszállásról.
Victor Emánuel király ö felségének,
személyesen, saját kezébe adandó. Sürgős.
Dezencanoban.“

A fogat készen várt, — elbúcsúztunk
s elindulánk.

*

Esteledni kezdett, — Olaszországban
nincsen alkony sem viradat, a nap leszáll
s az éj homálya beáll, a nap felkel a
láthatár széléről, izzó hévvel süt s teljes
a világosság, nem esteledik s nem virrad
fokonként mint nálunk.

Frapoli ezredes a modenai hadügy-
miniszter útitársunkul ajánlkozott, mi öröm-
mel vittük őt magunkkal.

Frapoli nagyon érdekes ember volt,
49-ben emigrált, Mazzininek belső embere
s megbízottja volt, mint író és katona hasz-
nos szolgálatokat tett hazájának, s Közép-
Olaszországban nagyon népszerű volt; ké-

sőbb mint képviselővel Garibaldi szakított, s át ment Cavourhoz, a Nizza és Szavoja kérdésben egy nagyon feltűnő beszédet tartott, a vita alatt a karzaton ülő francia követ felé fordult s hatalmasan rá kiáltott: Igen Nizza és Szavoja a tietek, — mint Róma és Velencze a mienk! E pár szó végtelen hatást keltett, Frapoli nagyot lendített Nizza és Szavoja átadásán s ezt nem tudta Garibaldi neki megbocsátani.

Montechiarónál az ut kétfelé válik, az egyik Dezenanoba, a másik Deschierába vezet, Deschiera a négyszög egyik erős vára volt, megszállva erős várőrséggel.

— A forró nap hevétől, az álmatlan éjszakáktól, s a napi túlságos fáradalomtól el valánk lankadva, kimerülve, elbágyadva, mind hárman mélyen elalvánk, veturinonk is szundikált, slovai, a desen, canoi ut helyett a peschierai utón haladtak; egyszerre ránk kiáltanak:

— Halte la qui vive?!
Hirtelen felriadtunk, én az első pilla-

natban azt sem tudtam hol vagyok. Frán-
cia őrzárók vették körül kocsinkat.

— Hova mennek? kérdé az őrzető.

— Dezenanoba.

— Ez az út Peschierába vezet.

Erre mindnyájan úgy felébredtünk,
hogy másnap estig nem jött álom szeme-
inkre, mert ha történetesen és nagy sze-
rencsénkre, véletlenül a francia őrzárattal
nem találkozunk, bele megyünk az osztrák
várórség előőrseibe, s úgy elfognak mint
egy egérfogóba, s ki írta volna meg eze-
ket a sorokat?

— Kik önök? kérdé a csapatvezető.
Megneveztük magunkat.

— Azt mindenki mondhatja, Önöket
letartóztatom s viszem a nagy őrségre,
ott aztán igazolhatják magokat.

— Oh! tessék, vigyen barátom, vi-
gyen, s kérem higgye el, hogy nem szö-
künk meg, de jó, hogy szerencsénk volt
együtt véletlenül találkozni, ugye bár nem
hagynak el?

Az őrmester elkezdett nevetni. A nagy
őrséghez értünk, a parancsnok kihallgatott,

iratainkkal igazoltuk magunkat, a kapitány azt mondja:

— Kihallgatom a kocsisokat, hát ha a gazember szántszándékosan akarta ezredes úrékat kézre játszani. Sokáig voltam Korzikában állomáson, ismerem az olaszokat, mindegyikben van egy porcio Machiavelliből. Behozatta a veturinot, s elkezdte vallasni. Végre az olasz megunta a vallaszt, s türelmetlenül azt mondá:

Kapitány úr! ön ugylátszik azzal gyanúsít, hogy én ezeket az urakat be akarom csempészni a peschierai várba, non si fatigua, — ne fáraszsza magát — ezeket az urakat Dezenanoba viszem, ők vissza kísértetnek ide, s bizonyítványt hozok a podestától, hogy én csak is azért nem szolgállok 62 éves létemre Garibaldi alatt, mert több a sebem mint önnek hadjáratai, az elsőt Milanóban kaptam a dicső öt napok alatt, az utolsót Rómában a szent Pongrácz kapunál.

S kezdte levetni magáról a ruhát, hogy sebhelyeit megmutassa. A kapitány szemeibe nézett, s kezét nyújtá.

— Bocsásson meg, de hát tudja, a la guerre come a la guerre — háborúba mint a háborúba.

— Meddig lesz ezen a helyen a kapitány ur?

— Holnap délben váltanak fel.

— Jól van, hozok önnek holnap egy halat Dezencanoból, szeretem az olyan embert, ki a becsületes embert is vallatja, h á b o r ú b a mint háborúba.

*

Kettőt ütött az óra, midőn Dezenca-nohoz értünk. A király főhadiszállására hajtatónk, — mindenki aludt, a szolgálattelvő tisztet kivéve.

Ajánló levelünk a táborkari főnökhöz Della Rocca altábornagyhoz szólt.

Bejelentetvén, azonnal fogadott. Elmondtuk küldetésünket s átadtuk a sürgönyöket.

— Azonnal átadom ő felségének, — mondta Della Rocca.

— Bocsánatot kérek, méltóztassék a czimet elolvasni.

— „Személyesen, saját kezeibe adan-

dó,“ — jól van, — felköltöm ő felségét,
— addig szíveskedjenek várni.

Kevés idő teltével visszajött.

—A király várja önöket.

Felmentünk az emeletre, s benyitánk

—Victor Emánuel hálósobájába.

A király ingben, katona köpenyét fel-
ölvé, éji czipők meztelen lábain, sziva-
rozva, az asztalon ülve, meglehetősen álmo-
san fogadott; — látszott arczáról, hogy
álmában háborgattuk.

Átadtuk a sürgönyöket. Felkelt he-
lyéről, megkínált szivarral, a császár ma-
gánlevelét felbontá s olvasni kezdé. Va-
lami igen jó lehetett abban, mert olvasás
alatt kerek kiálló szemei ragyogni kezdtek,
ajkain mosoly futott végig, hosszú bajuszát
s szakállát egyengette. Elvégezvén a leve-
lek olvasását, felállt s egészen közel jött
hozzánk és kezet nyújtott.

— Hát ön nem szivarozik? kérdé
tőlem.

—De igen.

—Gyűjtson hát rá.

—Ha felséged megengedi: megtar-

tom ezt a szivart — emlékb \acute{e} n Victor Em \acute{a} nuel kir \acute{a} lyt \acute{o} l.

— Sz \acute{i} jj \acute{a} csak b \acute{a} tran, — rem \acute{e} lem lesz alkalmam m \acute{a} s em \acute{l} eket adni.

Elkezdett egészen fesztelen \acute{u} l beszélgetni, — nem mint kir \acute{a} ly szokott alattval \acute{o} j \acute{a} val, hanem abban a modorban, mint az ezredes hadnagy pajt \acute{s} ásával beszélget.

T \acute{a} rsalg \acute{s} közben sajn \acute{a} latomat nyilvánít \acute{a} m, hogy \acute{a} lmában h \acute{a} borgatjuk.

— A katonának akkor szabad aludni, mikor ideje van.

— Kiv \acute{a} lt — mond \acute{a} m — ha az e r \acute{a} ber haz \acute{a} jának el \acute{s} ő katon \acute{a} ja.

Ez \acute{u} gy l \acute{a} tszott: tetszett neki, mert m \acute{e} g hosszasan folytatta a beszélget \acute{e} st. V \acute{e} gre kösz \acute{o} nt, s mi t \acute{a} vozánk.

*

Vittorio Emanuele, — kit n \acute{e} pe „Re galantuomo“-nak, katon \acute{a} i „primo soldato d’Italia“-nak neveznek, — m \acute{a} r \acute{e} lt \acute{e} b \acute{e} n legend \acute{a} i alak volt.

Nincsen uralkod \acute{o} , kit annyi szeretet, tisztelet, bizalom k \acute{o} rnyezne, mint \acute{o} t. \acute{O}

mint király, mint katona, mint ember népszerű volt.

Ő — ki rendesen egyedül, minden kíséret nélkül, szivarozva sétál az utcákon, órányi lovaglásokat tesz, utazik kocsin egyedül, s napokon át vadászik az Alpokon, az Appenineken egymaga, s kire merénylet nem történt Olaszországban: a tör, és a jezsuiták hazájában; — ott a hol a féltékenység késsel felel, a boszu bicsakkal válaszol.

Mint hajdan Mátyás királyról, úgy ő róla is kering az adoma a nép ajkain. Jó szive iránt akkora volt a bizalom, hogy naponta ezer számra érkeztek hozzá a kérrőlevelek, s hogy nem ok nélkül és hasztalanul: tanúbizonysága — folytonos pénz-zavara.

Semmi nem teszi az embert hamarabb és jobban népszerűvé, mint egy jól alkalmazott s elhíresztelt adoma, megújítva, felfrissítve, átváltoztatva, — de mindig Alcibiades kutyájának farka, szent Lászlónak pénze, vagy Bem apónak sértetlensége.

Nyitott kemence mellett, pattogó tűz körül, a bugyborékoló fazék hangját hallgatva, rege s mese szó mellett teremnek a népek kedvenc hősei, nevezzék azokat Argilus királynak, vagy Hunyadi Jánosnak, Flórenc és Lyon, vagy Toldi Miklósnak. Ők a nép száján élnek. — Nincsen történész, ki elhítenni tudja a helvét néppel, hogy Tell Vilmos nem létezett.

Viktor Emánuelről is számtalan a rege. A következő történetecske népszerűbbé tette őt, mint a palesztroi ütközet, mely után egy zuáv-ezred megválasztá zuáv-káplárnak.

— A novarrai vesztett csata után, atyjának, Carlo Albertnek le kellett köszönni, elhagyni országát, s elbujdosni messze-messze földre, távol Portugál országba. A jó király vágyott vissza hazájába, vágyott látni jó fiát, kit olyan nagyon szeretett, — de nem jöhetett; s megölte a honvágy, s meghalt Oporto-ban.

Holttestét hazahozták, s felvitték a

Supperga hegyre Turin felett, s eltemették a családi sírboltba.

Egy jó reggel Viktor Emánuel felült lovára, s egyedül fellovagolt a Suppergá-ra, megköté lovát egy fához, kinyitá a sírbolt ajtaját, s egy fekete gyémánt kulcscsal apja koporsóját.

Letérdelt, ráborult a koporsóra, fel-emelte jobbkezét s megesküdött, hogy megboszulja atyját, kiűzi az idegent, s egy országot csinál a sok Olaszországból.

Mikor a kávéházak füstös termeiben, a lebukok pincéiben, a görögdinnyés vagy makarónis sátrak előtt, a rántott-halas la-cikonyhák körül a nép — „a malom alatt“ politizált, Adriától Mediteránig, s az olasz politika egén Palmerstonnak fekete pontjait látta, vigasztalódott azzal: „megesküdt a király!“

És e pár szó többet használt személyének, ügyének, mint minden költemény, óda és kántus, melyet valaha a savojai ház dicsőségére írtak.

Ebben volt Viktor Emánuelnek érdeme, dicsősége, halhatatlansága, hogy ki-

tartással, erélylyel, bátorsággal, önfeláldozással keresztülvitte, meg tartotta esküjét s az elszórt nyájból egy népet tudott alkotni.

Az eszme Dante lángelméje agyában fogamzott, a költő teremtő lelke századok előtt versekben énekelte, látnoki sugallattal azt, miből Mazzini, Cavour, Garibaldi és Viktor Emánuel valóságot csináltak.

Ha komoly író lennék, azaz, ha gyapottal dugnám be füleimet, feketék lennének körmeim, össze tudnám ráncosítani homlokomat és a kaszinókban vagy a képviselőház csarnokában kivert komorbika módjára, egyes nagy hangzatú szavakat tudnék bömbölni, le „te“-geznék egy pár bukott vagy bukandó minisztert, vagy szóval, ha „kottából tudnék írni:“ megírnám az olaszegység történetét e cím alatt:

„Dante, Cavour, Garibaldi, Viktor Emánuel.“

És Mazzininek ajánlanám ezen mottóval: „Mikor mi ezt a szót, hogy: olaszegység alig tudtuk még ga-

gyogni, akkor Mazzini már könyveket írt róla.“ (Garibaldi.)

Viradni kezdett, — késő volt már lefeküdni, kimentünk Sréterrel az utcára, sétálgattunk a tó partján, szívtuk az életető friss levegőt, bámultuk a pompás vidéket. ő beszélt a múlttól, én a jövőről, mely úgy látszott a miénk; — hittel, reménnyel telten, bizalommal ügyünk igazságában, az adott szóban, az ígéretek beváltásában.

Déli bábok a múltból! ...

Dezencano a Garda-tó partján fekszik egy magaslaton, melyről a Garda tóra s a nagyszerű vidékre világhírű kilátás van. A királyi főhadiszállás a vendéglőben volt, — a vendéglő nagyon közel esik a tóhoz, majdnem bele építve. De sok emlékem van e helyhez kötve!

A villa-francai békekötés után Dezencano határváros lett, az Adige-folyó lön a választó határ, — innen olasz, túl meg — az a minek olasznak kellett lenni.

Lombardia szabad, Venecia még csak ezután lesz, — a dolog idő kérdése, s az életre való népek élete hosszú, ők elmondhatják Schmerlinggel: „Wir können warten!“

A hadjárat folyama alatt Lombardiából, Veneciából egyaránt rajlott a fiatalság a piemonti hadseregbe. A lányok — *codardo* — gyávának nevezték azokat, a kik otthon kötölköztek. Megtörtént, hogy guzsalyt loptak éjszaka ablakukba, hogy fonják otthon a szégyen fonalát. És mint nálunk: „mindnyájunknak el kell menni,“ úgy náluk a refrain az volt: „fu ōri stranier!“ — ki az idegennel

A váratlan békekötés után a lombardok szabadok lettek, a veneciaiakból csínálták emigránsokat. És amíg azok tomboltak örömben, ezek könnyes szemmel nézték a dáridót; — kik kétségbe nem estek, azok reméltek, — volt okuk rá.

Ilyeténképen történt, hogy az olasz száműzöttek száma sokszorozódott a velencések által, — s Dezencano határvárosból lett a „légyott“-ok városa.

A szülők, testvérek, rokonok, barátok ide jöttek, száműzött szeretteikkel való találkozásra.

Több év elteltével az én édes jó anyám is eljött, látni fiát, kit már sok éven át nem láthatott.

Dezencanobanadtunk egymásnak találkozási helyet; azon vendéglőben, ugyanazon szobában, melyben Viktor Emánuelnek átadtam a császár sürgönyeit: csókolhattam meg jó anyám kezét! —

Csak a száműzött tudja azt, hogy mit jelent e szó: „Haza!“ . . .

Egy összpontosított fogalom, mely az agyban születik, s a szívben él, — melynek bírásáért, szabadságáért, függetlensége és jólétéért oda adnók életünket, de nem kellünk a halálnak; — vágyunk ösztönöz, reményünk serkent, — buzgó törekvéssel közeledünk a célhoz, — most már bizonyos! — s a fata morgana elenyészik. Ott állunk egyedül, elhagyatottan, hazátlanul; — a remény, a száműzött e nagy imája és vigasztalója ismét körülvesz, delejez és csábít, számí-

tunk — számíthatlanra, — s lehetetlen csak egy: nem a hazai temetői hant alatt nyugodni.

Hányszor vágytam e helyre! —

S csak a száműzött tudja azt is, mit jelent e szó: „Anya!“

Eltiltva az atyai háztól, melyben felnőttünk és boldogok valánk, gonddal ápolva, szeretettel halmozva, — leszakítva az anyai emlőről, mely szeretetével utolsó lehelletéig táplál, megosztva örömeit és titkolva bánatát, álmatlan éjeket töltve alvó gyermeke bölcsőjénél, ébren álmodva gyermeke álmában, — nélkülözni szemeinek tekintetét, ajkainak mosolyát, kezeinek cirógatását, — nem hallani dicsérő szavát, nem látni feddő tekintetét, — élni a tömegben árván, a magányban anyátlannul, elszigetelten lenni örömeinkben, egyedül búbánatunkban, — feküdni betegen, bérért ápolgatva, midőn anyánknak homlokunkra illesztett csókja: meggyógyítná betegségünket és szívünket. . .

Elhozta a jó isten végre nekem is jó anyámat!

Bementünk a szobába; — mit mondtunk egymásnak? — semmit! — A túláradt szívnek nincsen hangja, — örömkönyeink bánatosak voltak, mert az elválást jelzék.

Felnyitá podgyászait, — pár szerény ruha önmaga számára, a többi mind nekem. Emlékek a hazából, emlékek a családból, apám zsebórája, nagyanyám gyűrűje, mezősegi sajt, Bemnek egy levele, még negyvenkilencben hátrahagyott ruhák, egy pár üveg krakkói bor, egy üveg ádámosi mustár, saját kezével készített fehérneműk, — mit tudom én, mi minden, az anyai gyöngédségnek b i r á b r á k gyűjteménye.

Végre beszélgetni kezdünk. Elmondá apám éveken át tartott betegeskedését, halálát, küzdelmeit, üldözéseket, melyek miattam történnek, megaláztatásokat, melyek elvégre is dicsőséggé válnak.

Elbeszéltem egy mulatságos történetcskét is, örömteljes bánatomban de jó-jóízűt nevettem rajta!

Apám fiatal korában egy könnyelműséget követett el: kérte a — cs. kir. kamarásságot. Az a baleset érte, hogy megküldték neki az aranykulcsot s viselte ő azt hátul sok ideig; mikor kivetkőzött természetéből: magára rántotta a mentén, úgy állott az rajta, mint a kálvinista tornyon a kakas. Kiütött a „ribillio“, lett belőlem „archirebellis“; — megbuktunk, — becsuktak, — kiszabadultam; felakasztottak, — de csak úgy: vak töltéssel, a kötelet nevem pótolta, mint a kávé a cikória; e surrogatum-akasztás úgy történt, hogy tizenkét betűs nevemet, egy szál pinus austriaca fára felszegezték, nem volt valami nagy baj, sem fájdalom, könnyen keresztül estünk rajta, — gyermekeim nem érzik, — de az akasztási operette-nek volt egy shakspere-i utójátéka — elvették a „hét szilvafát.“ — Ezt már apám is komolyabban vette, s felhevülésében az aranykulcsot bevágta oda, hová kolerás időben vasgálic-oldatot szoktak önteni.

A tyúk is kikaparja, — megtudták;

— öt pecsétetes levél alatt jött a parancsolat, hogy vissza a kulccsal! Keresték, halászták, horgászták, de a kulcs nem harapott, mint a pizstráng, — nem volt mit felküldeni Bécsbe.

Deliberante consilio: kitörölték a nevét a kamarások aranykönyvéből.

Kérem olvasóimat, ne aggódjanak túlságosan: én már kiépültem, s gyermekeim nem tudják.

*

Sréter Lajos nem annyira nevezetes ember, mint hírneves huszár volt. 1848. október havában jött át századával Prága vidékéről.

Nincsen katonánál undorítóbb, utálatosabb bűn, mint ellenség előtt fegyveresen megszökni, ha a megszökés önhaszonlesésből, gyávaságból, vagy nélkülözések miatt történik. Halál a Cudar bűnösre! — mert a zászló a katonai becsület, a haza iránti hűség jelvénye, azt elhagyni még gondolatban sem szabad. Az angol az ilyen bűnt felonianak nevezi, s ez csak egy fokkal kevesebb a *parricidium*nál.

Vannak azonban kivételesen szervezett egyének, kiknél a honvágy, a családi tűzhely, a falu-tornya látása iránti vágy, szeretőjük iránti ellenállhatlan vonzalom, a szülőföld vize, hegyei, erdei, a pusztalapálya, a tőzeg szaga, a gulyák kolompja, a cigány hegedűjének hangja, szóval az „otthon“ és „nálunk“ annyira uralkodnak érzelmeik felett, hogy nem állhatnak ellent a megszökés gondolatának, mert a honvágy hallucinatio-ba megy át.

A Láposban voltam egyszer halászni. A halászok inglevetve húzták a hálót, Móré Imre ment elől, én utánna húztam a kötelet; látom, hogy a háta tele telve seb-forradásokkal, szinte meghökkentem rajta s kérdém:

—Mi lelte a hátadat?

—Nem tetszik tudni — mondá elpirulva, — de igaz, akkor nem volt itt-hon, — hát az bizony csak onnan van, hogy veszszőt futottam, s megmaradt a helye. Azt már tetszik tudni, hogy a szebeni második csatában elfogtak s besoroztak a császáriakhoz, én meg haza szök-

tem; — mikor a zsandárokat felállították, elfogtak, visszavittek, s kaptam huszonöt botot. Lengyelországban megismerkedtem egy zsidóval, a ki Nagybányára jött aszaltszilvát venni, — beálltam hozzá, s együtt jöttünk haza. Én a helyett, hogy elbújjak Máramarosba, nem hagyhattam el feleségemet, — a kis Anikó akkor olyan két esztendősen lehetett, s a milyen egészséges most, épen olyan beteges volt akkor. Nem volt lelkem, hogy itt hagyjam őket egy magokra, s elfogtak másodszor. Ez a Miska — verje meg az isten! — jelentett fel, — de már akkor a regiment Olaszországban volt. Ahogy megérkeztem, becsuktak, mikor kieresztettek — rám apelláltak ötven botot. Űthet engem a világ végéig, de csak azért is haza jövök! — Mégis mondtam a kapitánynak, hogy lövessen főbe, mert én az istennek sem maradok, — erősebb ám az nálamnál, meg aztán nem is akarok maradni; s ha nekem adják a világ minden kincsét; nem élhetek én meg másutt, csak itt né, Koltón. — Megszoktam nagyon a Vajda vizet. Pró-

háltam én, hogy maradjak, de nem lehetett; — nem ettem, az ital sem kellett, hogy aludjam, arról meg szó sem volt; — aztán az éjszakák voltak a legkinosabbak; száradtam a lábamon; az a kis rongyfészek, az Anikó mindig előttem volt, éjszakákat sirt az nekem. El akartam veszíteni magamat, — de gondoltam — jobb ha megszököm. Az igaz, ha elcsúszok: lőnek főbe; — di k h e c neked Móré Imre! — de hátha nem csúszok el? — aztán nagy az a bányai bérc, túl meg ott van Máramaros. Kivittek silba k n a k a puska poros toronyhoz, ott álltam és fáztam. A hideg eső esett, rám jött az álom, csak úgy szunyókáltam. Egyszer csak látom a feleségemet, a kis Anikót tartja a karján, s a szegény kis Anikó meg volt halva. Töröltem én a szememet; de azért csak ott állottak. Én is oda támasztottam a puskát a falhoz, ráakasztottam a patrontást, csak a panganétot vittem magammal, s elbújtam egy tengeri földbe és ott elaludtam. Reggel virradatkor felébredtem. Mi lesz már most én belőlem? Elbújtam

valami bokrok közé, gondolám, bevárom az éjszakát, sötétben fellopózkodom a hegyek közé, majd megsegít a jó isten. — Megéheztem nagyon, ittam a patakból a vizet. A mint ott kuporgom a bokorban, egy paraszt jön oda fejszével s kezdi mellettem vágni a vesszőt; olyan közel jött, hogy majdnem a lábamba vágott. Felugrottam s megszaladtunk mind a ketten.

Mikor megállottám, elkezdtem gondolkozni: mit csinálsz már most Móre Imre? Megyek vissza, s feladom magamat.

A hogy beérek a faluba, jön velem szembe egy patrol. Engem kerestek; s én a helyett, hogy oda menjek, s azt mondjam: itt vagyok, ne! — elvesztem az eszemet, megbújok kergetett nyúl módjára egy petrencze mellé, — megláttak persze, elfogtak, s vittek fegyver közt; vasat vertek a lábamra s bezártak. Katonatörvény elibe állítottak. Váltig mondtam én nekik, hogy úgy önkénytesen jöttem vissza, nem használt a szabadkozás; azt a törvényt hozták, hogy háromszáz ember közt tízszer fel s tízszer le vesszőt

futok, s még köszönjem meg, hogy halálra nem ítélték. Mondtam én eleget, hogy inkább a golyót választom, de nem volt pardon.

Miért is születtem én erre a kínos világra?! — Meg akartam próbálni a nadrág-szíjjamra felakasztani magamat az ablak rostélyára, de nem fogott rajtam. — A somkuti Nuca-cigány fia is be volt velem zárva, lajbli-lopásért, ő is vesszőfutasra volt ítéelve, nagy tolvaj a gazember, úgy lopta pajtásait, mint a varjú. Ez meglátta mit akarok és elkezdett kiabálni; — én megszégyenlettem magamat, — mert az isten dolgába elegyedni szégyen, s akkor menjen el az ember ez árnyékvilágból, mikor az isten híjja, — neki szántam magamat, hogy már legyen meg, amint ő akarja.

Másnap kivittek a piacra. A cigány ment elől, én utána. Levették az inget róla, s elkezdte járni. Suhogott az a vessző, s ütötték mintha csak csépeltek volna. A hatodik fordulónál összeesett, mint a zsák, — felkötötték egy padra, s

minden legény kiadta rá a porcióját. Nagyon ütötték, mert a pajtásoktól lopott. Haldokolva vitték az ispotályba.

Én szegény árva fejem ott álltam, néztem, hogy szakad a hátáról a hús, — reszkettem, mint a nyárfa-levél. A torkomat mintha fojtogatták volna, — a vér megakadt a belső részemben, s gondolám magamban: szegény kis Anikó.

Rám került a sor. Megindultam sebesen, azt hittem: kifutom magamat. Egy öreg katona rám kiált: lassan Imre, szörmentin jobban kibírod szuszszal. Lassabbra vettem.

Engem kíméltek a legények, mert én nem loptam soha senkitől semmit, — a bűnöm is csak az volt, hogy szerettem volna látni a feleségemet, meg a kis Anikót.

A tiszt urak is elfordultak, nem bánták, ha nem is vernek olyan nagyon, — azért mégis hosszabb út volt az, mint innen Beregszászig.

Csörgött a vérem, s a vesszőnek a vége belefűrődött a hátamba; — ször-

nyű kínokat álltam ki eleintén, később csak úgy zsibbadott, de a mellem nem bírta; fuldokoltam, — kértem, engedjék hadd fűjjam ki egy kicsit magamat. — Az isten áldja meg a kapitányomnak még a lába nyomát is — megengedte. — Még kétszer végig mentem, de már nem igen ütöttek, — csak úgy elváltak mellettem.

Az ispotályba vittek, kiszedték a vessződarabokat a hátamból, s megmostak sósvízzel; — a Krisztus sem szenvedett jobban, azt hittem, mindjárt szörnyet halok.

Három hónapig feküdtem az ispotályban; — azt mondta az arzt, hogy hektikába estem, s nem vagyok többet katonának való. A kapitány kiadta az o b s i t o m a t, s hazaeresztett.

Megköszöntem, — de megmondtam, hogy negyedszer is megszöktem volna.

Ilyen kivételes esetekben a megszökés nem bűn, de betegség; nem hűtlen el-

hagyása a zászlónak, hanem hallucináció.

Korpádi Gergely Móré Imrében...

A haza veszedelemben van, megtámadják nyíltan, oroszva; — egymás ellen uszítják népeit, véresen foly a testvérharc, gyilkolnak mindenkit, felrúgják a csecsemőt, s lekéselik az aggastyánt, — az adott szó kimondásakor már hazugság, — a hol nincsen fegyver: működik a gyufa, veres lángokban ég az ország, sok nemzetiségnek hazája. — Bécs felől fuj a szél; — a királyi adott szót a kamarilla magyarázza, — az önérdék, az aljas nagyravágyás, az asszonyi hiúság megsértett boszúja kezelik, s szervezik a rém-drámát, — a megírt, s ráesküdött törvényeket széttépik, s a képviselőnek szeme közé vágják.

Feltámasztják Gesslert, felelevenítik Álba herceget, leküldik őket, hogy csináljanak rendet, csendet, s temessék el azt, minek élete megközelíti az ezer évet,

melyre koronás fővel esküdt meg egy — legio!

Parancsokat adnak ki nyíltan, hogy el kell nyomni a lázadást, s titokban a lázadókkal esküsznek össze, — arcukon álarc, kezeikben orgyilok.

Nyilvánosan kezét adnak Batthyányinak, — titokban meg Jellasicsot nyalják-falják.

Hadat küldenek a lázadók ellen, titokban fegyvert csempésznek a felkelőknek. A várakat átadják, de ők tartanak bennök őrséget, mely a hitszegésnek vakon engedelmeskedik.

Az országon kívül tanyázó honi ezredeket hazahívják, de a ki mozdulni mer — azt lelövetik.

Mit tesz a katona, ki egyszersmind hazafi is?

Összeszedi embereit, s a haza védelmére siet.

Így tevének negyvennyolc-ban Lenkey, Fiáth Pompejus, Zsurmay, Virág, Desewffy Dénes és Stréter Lajos.

És mit tett a haza velök szemben?

A „Közlöny“ — az akkori hivatalos lap — 1848. október 18-án megjelent 130. számában olvashatunk egy ilyen esetről.

„A Prágában fekvő nádorhuszárainkból egy félszázad, áthatva a honszeretet forró érzetétől, több helyekeni nagyszámú ellenálláson vitézül áttörve, vesztéssel ugyan, de mégis a hön szeretett övéikhez hönük megmentésére — magyar házáinkba szerencsésen visszaérkeztek.

Vegyék azért az egész félszázad lelkes vitézei a honvédelmi bizottmánynak a haza nevébeni elismerését, s szíves köszönetét. Minek következtében addig is, míg minden vitézeit kellőleg megjutalmazhatná e haza, a honvédelmi bizottmány az említett félszázadban következő előléptetést tett:

S r é t e r L a j o s százados

Örnagygyá, s a Pozsonymegyében alakuló Frangepán-csapat vezérévé;

Dessewffy Dénes alszázadosná, s az átjött század parancsnokává;

Szentpétery Sámuel és Lázár Sándor őrmesterek pedig hadnagyokká neveztettek ki.

Budapest, okt. 16-án 1848.

Az országos honvédelmi
bizottmány,

Kossuth Lajos,
elnök“.

Desencanoból Bresciába mentünk. —

Brescia történelmileg Olaszország egyik leghíresebb városa, fekszik a Mella és Naviglio közt, 40.000 lakossal, tekintélyes kereskedéssel.

A lombard liga alatt köztársaság, később birtoka a Brusciati, della Scala és Viscontiaknak, kik 1426-ban a velencéseknek adták által.

Nevezetes és kegyetlen ostromoknak volt kitéve 1238, 1311, 1426, 1849-ben. Bayard 1512-ben hőiesen védte, s 1849-ben Haynau kegyetlenül bevette.

Bayard és Haynau! Furcsa gúnyja a sorsnak, hogy a történelem e két nevet ugyanazon helyhez köti. Egyiket még ma is rajongó tisztelettel említik, a másikat

még századokon keresztül utálattal fogják átkozni.

Bayard, — le chevalier sans peur et sans reproche a lovagiaság, becsületesség s hősiesség mintaképe, ki a gariglianoi hídnál egymaga egyedül állt ellent az egész spanyol seregnek, s fenntartá azt, míg övéi a hídon át menekültek, s e tettéért címerében ezen deviset kapta: *Vires agminis unus habét.* Brescia bevételénél több családnak becsületét menté meg, közbe vetvén magát a részeg zsoldosok fajtalan baromiassága ellen, s 2500 darab arany jutalmát megosztá két fiatal leány közt, megmentvén őket előbb attól, ami 300 évvel később Haynau beleegyezésével ugyanott történt. És ápril 30-án 1524-ben Romagnanonál halálosan meglőve, egy fához támasztatta magát, arccal szemben az ellenséggel, mondván: Hátamat még ellenségem sohasem látta. S midőn Bourbon a Connetable, ki a spanyolok alatt szolgált, sajnálatát fejezte ki előtte, azt mondá: Ne engem sajnál-

jon, hanem azt, ki királya és hazája ellen verekszik. Elfordítá arcát, s kimúlt a jók és nemesek halhatatlanságában.

Lássuk a másikat.

Haynau Jakab és Gyula, a bréscai a i hiéna, Bécs város díszpolgára, bítang sarjadék a hesszeni Vilmos háreméből; szennyfolt az emberiség történelmében; utálatos varangy az önkény hatalmának szemétdombján; dongó piaci légy a kegyesés morzsáin; pöffeszkedő, gögös, felfuvalkodott, pökhendiskedő alattaállói-
val; megjuhászkodó, tányértnyaló; kajtár kutya felfele, talpat nyaló és orozva maró eb a hatalom vackában. Lovagiassága nőket korbácsolatni; loyaltása kegyelmezni bosszúból; mestersége kínozni, gyötörni, fájdalomkönyeket csavarni; hivatása mártírokat teremteni. —

Aradon, Pesten, Temesvárit kivégeztetni; — Londonban, Bruxellesben megpofoztatni.

Brescia az 1859-ki hadjárat alatt nagyfontosságú város volt, ott voltak összpön-

tosítva a franciák által elfogott hadifoglyok. Szegény fiúk! Ezeken látszott aztán igazán az atyáskodás, melyet Ausztria népein és katonáin mindig gyakorolt.

Kifáradva, aléltan, kimerülve, kiéhezve, rongyosan, szóltanul, elcsüggedten, majdnem bután feküdtek csoportokban az erőd udvara kövezetén, az olasz forró nap heve izzó melegséggel süte rájuk, egymás árnyékába bújva, mint a delelő juhnyáj a kút körül; a nagy forróságtól hámlott arcok bőre, lábaik bakancsaiktól feltörve, nem óhajták szabadulásukat, hanem várták az ebédet; nem kellett őket őrizni, eléggé strázsálta az éhség.

Sorakoztattuk őket, s ezredeik szerint sorrendbe állítottuk, elmondók mi okból jövének, tömegesen álltak be a légióba, ott rögtön a helyszínén, hirtelen, katonásan, csapatokba osztva, aztán századokba, az ügyesebbnek látszó altiszteket a század élére állítottuk, a közlegényekből altiszteket hevenyészítettünk, s egynéhány óra alatt két teljes zászlóalj készen állt. Külön vonatot rendeltünk számukra az in-

dóháznál, mely Alexandria in Piemonte-ba, — rendeltetésük helyére — vitte őket.

Délben még hadifogoly, este már légionárius; útra kelve s tán a haza fele, vágygal, reménnyel telve, jó kedvvel és jólakva!

*

Pronto kiálta a vonatvezető; a mozdony fütyintett, a vonat megindult, a fiúk rajongó lelkesültséggel kiálták: Éljen a haza! s haladtak haza a felszabadítandó Magyarország felé.

Déliabok a múltból, a remény-csillag hullásai! csalódások a hitben, sorsnak csapásai, — meg volt írva!

*

Minekutánna embereink elindultak, megkértem Srétert járna végére, nincsenek-e még hadifoglyok Bresciában, én Türr látogatására mentem.

Türr a Feneroli palotában feküdt sebesülten, balkarja volt ellőve, a golyó olyan keményen hozzálapult csontjához, hogy egészen a csonthoz forradt. Carrano,

Garibaldi tábornari főnöke így írja le megsebesülését: —

„Előrehaladva az osztrák hadoszlop,
 „jobb szárnyával megakarta kerülni a
 „Cacciatori déllé Alpi-k balszár-
 „nyát. Ugyanekkor a jobb szárny és a
 „centrum a s z e n t G i a c o m o i hídnál,
 „Türr ezredes rohamra vezette embereit’
 „az ellenség sűrű lövésekkel felelt, s egy
 „bokros lejtőn lefelé tört, s a mieinket
 „visszaszorítá a hídig.

„Ekkor Türr mindenki előtt menve,
 „fölemelt fővel, kivont karddal, hangosan
 „kiáltva vezényelt: e l s ő é s n e g y e d i k
 „zászlóalj . . . rohamba . . . indulj!

„Ezt azért tévé Türr, hogy az ellent
 „tévútra vezesse s a valónál nagyobb
 „számban tüntesse fel csapatunkat.

„A golyók sűrűen füttyöltek minden-
 felé, s egyik Türrnek bal karját törte
 „el. És még akkor is a félelmet nem is-
 „merő magyar (l i n t r e p i d o u n g h e -
 „rese) vezényelt és bátorította katonáit
 „a rohamra, s mondá jóságosan, hogy

„nem lehet a hazát szabaddá tenni és „győzni, nagy áldozatok nélkül“.

A Feneroli palota történelmi nevezetességű hely, a francia-osztrák, később a francia-olasz-osztrák hadjáratok alatt ezen épületben volt a főhadiszállás, itt laktak egymást felváltva I. Ferenc, I. Napoleon, Garibaldi, Ferenc József és Viktor Emánuel.

Türr abban az ágyban szenvedett kínos fájdalokat, melyben ezen hatalmasok töltöttek csendes vagy álmatlan éjszakákat.

Izgatottan mentem fel a lépcsőzeten, egy komornyik jött elémbre; kérdém:

—Ki van az ezredesnél?

—La Comtessa madre, e il Conte figlio.

—Hívja ki a grófot.

Nagyon csinos fiatal ember jött ki a szomszéd-szobából, szívélyesen nyújtá kezét, s jó, előzékeny mosolylyal kérdé:

—Nemde ön Teleki ezredes?

—Igen, honnan tudja?

—Türr ezredes nyugtalanul várja.

— Tudja, hogy itt vagyok?

— Igen, az orvos mondta, miért nem jött mindjárt?

— A szolgálati kötelesség hátráltatott, higgye, jobban vágytam őt látni, mint a hogy ő várt engem, hogyan van?

— Così, Così! nagy fájdalmai vannak, jöjjön be.

Bementünk.

Türr Pista halványsápadtan feküdt az ágyban, Feneroli grófné rakogatta karjára a jeges borogatásokat, balkarjának felső csontjára lapult a golyó, s azt szétzúzta, borzasztó fájdalmai voltak, melyeket még borzasztóbban tűrt.

Rám sokkalta nagyobb hatást tesz, ha valaki szótlanul, némán, csendesen tűri kínjait, mint az, ki fájdalmának hangot ad.

— Nagyon vártalak, mondá fájdalommas mosolygással, ellőtték a szárnyamat, s a nagyobb baj az, hogy le akarják vágni.

—Ki?

Mondott egy ismeretlen nevet.

— Pistám! hallgas rám, nem enge-

dem meg, hogy minden számár faricskáljon rajtad, én nagyon jól ismerem Thierie ezredest, a francia főhadi orvost, megyek utána, elhozom ide, ő aztán meglátja, mit kell cselekedni.

— Ő sem segít, szét van zúzva a csont.

— Mindegy, legalább jobban leveszi, ő régi katona-orvos, tud hozzá, s nem tanul rajtad.

Thierie ezredes felkeresésére mentem, szerencsémre az első ember, kivel az utcán találkoztam, Thierie főorvos volt. Rögtön felmentünk Türrhöz, megvizsgálta karját, nem akarom s nem is tudnám leírni azokat a kínokat, melyeket az én kedves pajtásom kiállott szó nélkül, mindaddig, míg eszméletlenül leejté fejét.

— Nagy fájdalmai lesznek, de remélem, megmentjük karját, nem igen láttam valakit, a ki úgy tudjon túrni, pedig a mi z ú á v j a i n k is kemény gyerekek.

Türr magához jött, beszélgetni kezdett, az asztal felé intett fejével.

— Ott az asztalon van Garibaldinak levele, olvasd el.

A levél fordításban így szól:

Édes barátom!

A magyar vér Olaszországért folyt, és azon testvériség, mely a két népet a jövőben egymáshoz kell hogy kösse, erősült; — azon vérnek az önének kellett lenni; — egy hős vérenek.

Én meg leszek fosztva darab időre egy bajtárstól és egy jó baráttól, de remélem, nemsokára látni fogom egészségesen mellettem, vezérelve fiatal katonáinkat a győzelemre.

Szerencsésnek fogom érezni magamat, ha Önnek bármiben szolgálhatok, rendelkezék velem.

Novulento, 1859. június 16-án.

Öné

Garibaldi.

Sok szenvedés után Türr keze meggyógyult, s most már fájdalom nélkül vághatja keresztül Korinthust, s osztogathatja a Türr-cukrocskákat azoknak, a kik őt szeretik.

Brescia a sebesültek városa lett, 14—16,000*) sebesült egy városban, s egy sem volt olyan, ki ágyba ne feküdt volna, a bresciaiaknak lelkesülésben, hazafiságban, jóságban nincsen párjok, nagyobb családoknál, a palotákban sebesült tisztek voltak elhelyezve, a háziasszonyoktól gondosan, gyöngéden, jobban mint bárhol ápolva; a templomokból, középületekből, klastromokból kórházakat hevenyésztek, s mindenki saját ágyát ágynéműjével el látva vitte a kórházba, a lakosság nagy része szalmán hált, de a sebesültek mind-

*) A szolférinói csata veszteségei:

Francia részről	{	Halott és sebesült összesen 720 főtiszt, 12,000 közvitéz. Hiányzik 1091.
Szárj részről	{	Halott 49 főtiszt, 642 közvitéz. Sebesült 167 főtiszt, 3405 közvitéz. Összesen 216 főtiszt, 4047 közvitéz. Hiányzik 1258.
Osztrák részről	{	Halott 91 főtiszt, 2261 közvitéz. Sebesült 4 tábornok, 485 főtiszt, 10,160 közvitéz. Összesen 4 tábornok, 576 főtiszt, 12,421 közvitéz. Hiányzik 59 tiszt, 9229 közvitéz.
Az osztrákok összes vesztesége . .		22,289.
A szövetségesek összes vesztesége . .		10,332.
		<hr/> 41,021.

nyáján kényelmes tiszta ágyakban, a jeget lefoglalta a város, s a cukrászok önkénytelenül hordták nagy medencékben a kórházakba; bárhová ment az ember kereskedésbe, kávéházba, az utcán, a házakba, szóval mindenütt, nő egyebet nem csinált t épésnél, mázsaszámra vitték naponta a kórházakba.

Az én felügyeletemre a legnagyobb kórház jutott, s hogy kötelességemet becsületesen teljesítsem, majdnem egész nap ott ültem, sebesülteim száma az ezret jóval meghaladta, Thierie ezredes főhadi orvos volt az igazgató, harminc-negyven orvos volt csakis ebben az ideiglenes kórházban rendelkezése alatt.

A rögtönzött kórház egy nagy templom volt — neve nem jut eszembe — mellette egy nagy emeletes klostrom, széles, hosszú ivezett folyósokkal, az épületnek L formája volt, a templomnak egyenes közlekedése volt a földszinti folyósóval, onnan széles lépcső vezetett fel az emeletbe, a segrescséből is volt egy kisebb feljárás; a falak fehérre voltak me-

szelve, a folyosókról nyíltak az ajtók a nagy terembe, a refektóriumba, az oratóriumba és a cellákba.

A nagy, hosszú és széles templomban az oltárok le voltak vetkőztetve, s meztelen álltak s hirdették, hogy az isten háza most a fájdalom, kínok, részvét, szenvedés, kegyesség, előhaladás és mégis a barbárság tanyája; némelyike aszalterítővel vagy lepedővel volt betakarva, rajta sebészi eszközök, rongyok, tépések, véres spongyiák, gyógyszerek. Az oltárokról le voltak szedve az ékítmények, pusztán, szomorúan, elhagyatottan jelezték, hogy az isten kiköltözött házából, helyet adni az emberek nyomorának.

A főoltáron és a kórusban volt a gyógyszerertár, innen látták el orvossággal a templomban fekvő sebesülteket; négy gyógyszerész felváltva éjjel-nappal folytonosan készítette a gyógyszereket, melyeket a betegápolók vittek illető sebesülteikhez.

A templom főbb helyein íróasztalok álltak, melyek mellett az orvosok írták

rendelvényeiket, minden egyes sebesültet számmal jelezve. Éjjel a csillárok meg voltak gyújtva s jól világították a nagy templomot, melyben az irgalom éjjeken át tartá éjféli miséjét.

A nagy mesterek értékes képei le voltak a falról szedve, helyeik, hol függtek, világosabb színben tűntek fel; pókhálók csüngöttek onnan le s hosszúlábú kaszáspókok mászkáltak helyeiken a falon.

Az íves nagy ablakokon, a színes üvegeken halványan tört át a világosság s még sápadtabbá tette azokat a szenvedő halvány arcokat, vagy veresebbé a seblázban kínlódó betegeket.

A prédikáló széken állt egy orvos, ki gyakran lejött segílyt nyújtani vagy befogni a haldokló szeméit.

A nagy templomajtó két szárnyra nyitva, melyet óriás vászonponyva függönyözött, a nagy keresztelő medence, a szentvizes edények jéggel voltak tele s innen hordták tovább kisebb edényekbe.

Az orgona kórusa az ápolók lakosz-

tálya volt, hova kimerültén mentek pár órát pihenni.

A templom hosszában az ágyak négy sorban voltak felállítva, két sor a fal mellett, kettő a középén, minden sornak meg volt nappali és éjjeli főorvosa, kik a többi orvosok felett rendelkeztek.

Az ágyak, a hány, annyi formájú, vaságy mellett ákácfa, mahagónira, festett fenyő, régi tölgy, egyiken batiszt párna selyem paplannal, másikán lombos pokróc vászonlepedővel, s ezen változékony formájú és színű ágyak sajtóságos jelleget adtak ennek az eddig még soha sehol sem látott kórteremnek.

A szolferinói csatatérhez eső legközelebbi nagy város Brescia, igen természetesen a mozgósított kórházak minden sebesültet ide szállítottak.

A franciákat Szolferinóról, Cavrianáról, az olaszokat St.-Mártinóról, az osztrákok sebesültjeiket szaladtokban nem vihették el, a csatatéren hagyták s azokat is mind Bresciába hozták, régebben ott hagyták volna nyomorultan, kínosan, el-

hagyatottan elvérzeni és meghalni a csatatéren, de a háború minden barbársága mellett ma már mégis annyira polgáriasodott, hogy az ellenség sebesültjeit úgy ápolja, mint saját sebesültjeit, s tán az első eset, hogy ugyanazon kórházban összevegyítve, minden legkisebb különbség nélkül, egyformán gyógykezeljék, a Bresciában felügyeletem alatt állott kórházban történt, s ezért az emberiség elismeréssel tartozik Thierie ezredes hadi főorvosnak.

Borzasztó volt látni és hallani a láttak e B á b e l é b e n azon fájdalmas kiáltásokat, melyet franciák, arabok, kabilek, elzászi németek, provenszálok, kátálonok, bretonok, olaszok minden tájszólással; magyarok, oláhok, tótok, horvátok, osztrákok, csehek, lengyelek, mindegyik saját nyelvén jajgatott.

Az orvosok, kivált a katonáorvosok, kik hivatásuknál fogva hozzá vannak szokva, az első napokban meg voltak hatva; én teljesen elvesztettem étvágyamat és álmomat s minekutána terhes szolgálatom alól felmentettem, még heteken keresztül

füleimben csengett a jajszó és érzém a kórháznak sajátságos szagát; veszedelmesebb szolgálatban voltam akárhányszor, de kínosabban soha.

Aztán; — voltak epizódok, melyek még ma is fájdalommal töltik el lelkemet, melyek úgy bevésődtek szívembe s agyamba, hogy érzem és látom a történeteket, olyan hűn, elevenen, igazán, mintha csak ma történt volna.

Thierie ezredessel vizsgáltuk a folyosón fekvő sebesülteket.

— Ebben a cellában még nem volt? mondja a főhadi orvos.

— Nem tudom, azt hiszem, hogy nem, még nem tudom magamat tájékozni.

— Menjünk be; magyarok vannak ott. Öt Haller huszár feküdt benne, mindegyik súlyosan megsebesítve.

— Hogy vagytok fiúk?

A magyar szóra s a honvédruhára általános bámulat, végre az egyik megszólal:

— Csak meg volnánk uram.

— Nincsen-e valami panaszuk?

— Nincsen uram semmi.

— Milyen az ápolás?

— Nagyon jó.

— Hát a koszt?

A bejárattól balra fekvő ágyból az egyik megszólal s azt mondja:

—A ki etetik, annak jó.

—Hát te nem eszel fiam?

—Nem megy belém uram!

—Miért?

Felelet helyett felemelte paplanát s megmutatta sebét, egy *chasseur d'Afrique* lándzsájával keresztül döfte, s a mint visszarántotta, a lándzsával együtt beleit is kihúzta. Thierie ágyához ment megvizsgálta sebét s az ápolónak mondta:

— Hozzon kánforport, sok kánforport.

— Hát édes fiaim! nincsen-e valamelyiknek valamire szüksége, bátran ki kell mondani, hogy mi kell. A magyar ember nem cigánykodó, végre nagynehezen az egyik kisütötte.

—Nagyon jó volna egy pár szivar.

— Délután hozok fiaim! maradjatok nyugodtan, ha felgyógyultok, szép csendesen haza mehettek, az ördög sem fog bántani.

— Hát kérem alássan, nem soroznak be?

—Hát ki sorozzon be?

—A franciák.

— Azt hiszed, hogy a francia császárnak szüksége van rád? Felgyógyulsz s haza mégy, s otthon elbeszéled, hogy hogyan aprítottad két kézre a németet.

Általános tetszés.

Délután egy láda szivart vittem nekik, örömmel fogadták; a mint marokra osztom közöttök, kérdem a legnehezebb sebesülttől, ki szörnyen kánfor szagú volt.

— Hogy vagy fiam?

— Istennek hála, egészségesen, csak sebesülve, méltóságos ezredes uram!

— Honnan tudod, hogy ki vagyok?

— Megmondta a kranfute..

— Ne félj fiam, pár hét alatt talpon vagy.

— Csak ne viszketne.
 Másnap reggel halva volt.

*

Bizonyosságul hívom fel Szabó Imre legfelsőbb ítélőszéki tanács-elnök urat, hogy a mit elcsevegek, szóról-szóra igaz, nincsen benne egy sornyi fantázia.

Az öcscsével, Bánhidy Adolffal történt, ki neki többször elbeszélte.

Azt mondja nekem Thierie:
 — Barátom, jöjjön velem, van itt egy bolond magyar, össze-vissza van vágva, löve, az egyik lába eltörve, olyan lyukas a bőre mint a csipke, de egyik sebe sem halálos, nagyon apróra megvizsgáltam, szeretném kigyógyítani, de teljességgel nem engedi, hogy gyógyítsák, káromkodik mint egy pogány, letépi magáról a kötéseket, gipszbe akartam önteni a lábát, a tört lábával rugdosott, de ma vie, soha életemben nem láttam ilyen fickót, az ördög van a testében.

Kíváncsian közeledtem ágyához, s részvéttel kértem:

—Hogyan hívják önt?

— Mi köze hozzá; hát maga kicsoda?
Elmondtam.

— S mi kell magának?

— Egy kérésem van önhöz.

— Mondja.

— Nézze, a hadi főorvos úr azt mondja, hogy ha ön gyógyíttatni engedi magát, jót áll, hogy felgyógyul, s azzal biztat, hogy még szolgálatképes lesz, tegye meg érettem azt a szívességet, s engedje meg, hogy gyógyítsák, én eljövök naponta többször, s magam fogom önt ápolni.

Egy apáca hideg borítékot akart fejére tenni, sebesült kezével megfogta a borítékot, s olyan erővel vágta a falhoz, hogy a körülállókat összefecskendezte.

Et pourtant il n'est pas fou.
És még is nem bolond, mondá Thierie.

Szótlanul állottunk ágya körül. Egyszerre felegyenesül, rám mereszti szemeit, s rám kiált:

— Mit ácsorog maga itt, takarodjék, maga a császár ellen szolgál, utálom

magát, mars! s borzasztó gorombán káromkodott, szidott.

Magára hagytuk. Engem nagyon bántott durvasága, s feltettem magamban, hogy ezt az embert megszelidítem. Egy óra elteltével újból hozzá mentem, az előbbem jelenet ismétlődött. így folyt ez egy napig. Ő nem engedett, én nem tágítottam. Eközben más fogoly osztrák sebesült tisztektől megtudtam, hogy ki.

Másnap hozzá megyek. A fájdalom, éhség, izgatottsága, idegessége erőt vett rajta, sokkal nyugodtabb volt s kérdém:

— Hogy van, Bánhidy hadnagy ur?

— Mi köze hozzá? Ez volt refrain-je.

— Az a közöm hozzá, hogy szivemből sajnálom önt, egy derék, vitéz magyar embert, ki életrevaló és nem akar élni. Hát nincsen-e a hadnagy urnák senkije ezen a világon, aki örvend, hogy él és keseregne, ha elpusztulna; nincsen senkije aki egy pár könyvet siratna ön után; igen nagyon árvának kell lennie a hadnagy urnák.

Az én emberem felemelte fejét s elkezdett könyezni.

—Végre megszólalt:

—Haragszik-e reám?

—Ugyan miért haragudnám?

—Hogy olyan paraszt voltam.

— Nem maga volt, hanem ideges ingerültsége. De beszéljünk egyébről: hát csakugyan nincsen senkije.

—Hogyne lenne.

—Ki?

—Édes anyám, aztán bátyám és más rokonok.

—Íratott-e az édes anyjának?

—Nem, én nem tudok írni a kezemmel.

—Írok én. Látja, ne hagyjuk azt a szegény jó asszonyt abban az irtózatosságon, tudja a rossz hír hamar terjed, megyek, megírom, felolvasom önnek, elküldjük a levelet; — jól van?

—Köszönöm.

Megírtam; megnyomtam a tollamat, felolvastam neki, zokogva sírt, s azt mondta:

— Gróf úr! csináljon már most velem, amit tetszik.

Az én emberem meg volt szelídítve.

Thierie ezredes személyesen vette gyógykezelés alá. A kórházi személyzet, látván, mennyire érdeklődöm iránta, mindenki mindent elkövetett, hogy mentői gondosabban ápolják; éjjel-nappal nem volt egy percig sem magára hagyva, s különösen egy öreg apáca bámulatos kitartással és valóban anyai szeretettel ápolta. Több nap telte után egy reggel, szokásom szerint hozzá mentem, ágyára ültem, s beszélgettünk.

— Hogy van Bánhidy hadnagy úr? hogyan aludt?

— Nagyon jól, nézze, (s jobb sebesült kezét felemelte) adja ide a kezét.

Azt hittem kezemet akarja megszorítani, hadd lássam, hogy már használhatja; ajkaihoz tette s egy forró csókot nyomott kezemre.

— Látja hadnagy úr, ön mindig a szélsőségekbe jár, egyszer legazembe-rez, másszor meg a kezemet csókolja; katonáember csak is apjának csókol kezét.

— Üljön le ide mellém —; én az ez-

redes úrral olyan komiszul bántam, és én úgy szégyenlem magamat, s mindig attól félek, hogy ha felgyógyulok, haragudni fog rám, s nem fog velem beszélni, ígérje meg, hogy nem fog haragudni, mert különbens itt elfogta a méreg.

— Látja, újból bolondot csinál, hallgasson rám, nem csak hogy nem haragszom, de sőt igen szeretem a hadnagy urat.

— Na hát ha szeret, hijjon fiának; aztán, édes apám adja ide a kezét, hadd csókoljam meg.

Sohase szólítottam másképen, mint Adolf fiam.

*

Most már elmondom a Bánhidy Adolf esetét, mely méltó, hogy a történelem feljegyezze, mint a magyar katonák bámulatos bátorságát.

Bánhidy hadnagyot 14 Haller huszárral és Szak és Antal szakaszvezetővel kiküldték, hogy fürkészsze ki, hol van az ellenség. Az ellenséget nem találván azon

a helyen, a hova küldve volt, egy faluval tovább ment; ott sem talált ellenséget, visszatért, s mikor Rivolta helységbe ér, a piacon egy divízió *chasseur d'Afrique* sorrendbe van felállítva, s előreszegzet't lándzsákkal várják a huszárokat. A csapatja előtt lovagló francia kapitány rájok kiált: *Rendez vous!* Adják meg magokat!

Bánhidy vezényel: *Áták!*

15 ember kétszáz ellen!

A két vezénylő-tiszt villámsebességgel rohan egymásra, a két ló összeütközik, a francia tiszt széles beduin kengyelvasával eltöri Bánhidy lábszárát s fejére egy mély vágást ejt. Bánhidy megfordul s arcon vágja a *chasseur d'Afrique* kapitányt. Ez alatt a két tömeg összezsap, egyfelől tizenöt ember, másfelől kétszáz, — a két vezénylő tiszt közbül s mint a kígyófészek egymás közt hömpölyögve kavarg, vágják, szúrják lövik egymást, a lándzsa igen hosszú,revolvert rántanak a *chasseur*ök s mellre szegezve lőnek. A Hallerek keresztül vágják magukat s *ventre* a

terre szaladnak, a chasseurök kis berber lovaikon nyomban utánok. Bánhidy legelöl, törött lábbal, feje behasítva, combján keresztül löve, hátán átszúrva, keze megvágva, vérbe küpölve annyira vérzett, hogy a lova hasáról csorogva ömlött az országút porára. Az út egyik kanyarulatánál a Bánhidy lova megbotlik s a mint kantárszárát felrántja, lova nagyot fuj s nyergének mindkét hevedere kettészakad s nyergestől együtt fordul le lováról.

Szakács Antal szakaszvezető rákiált az egyik huszárra:

— Öcsém! utánna a hadnagy ur lova után, el kell fogni és haza vinni.

A huszár a ló után szaladt, elfogta... és hazavitte.

Az üldöző franciák mind közelebb közelebb jöttek, már-már nyomukban voltak, ekkor Szakács Antal azt mondja:

— Ti haladjatok a mint lehet, én feltartom őket.

—Egyedül? kérdik.

— Ne okoskodjatok!

És megállt egyedül az országút közepén és várta egyedül a tömeget.

A francia hadnagy, ki levágott kapitányát helyettesíté, elkiáltja: Halte! a tömeg megáll. Szünet.

Szakács Antal sarkantyúba kapja lovát, közikbe vág, egy pillanat, s az országút porában egy összeaprított húsdarab hever.

*

Eger egyik piacán, a nagytemplommal átellenben, egy kőoszlopon ezt olvastam:

Vitéz

SZAKÁCS ANTAL

szakaszvezetőnek

a cs. kir. gr. Haller 12. huszár-ezred

ki 1859 nyárhó 4-én

Rivoltánál császárhoz s honáért

áldozá hősileg életét.

Példás vitéz tette elismerése maradandó emlékéül ezrede tulajdonosa, s a tisztikar által emelve.

Pálffy Móric szobrot állíttatott. Én megírtam Szakács Antalnak rövid történetét.

*

Ami ezután következik, szomorú.

Bánhidy felgyógyult, bámulatosan helyreállt, a villafrankai békekötés után ezredéhez visszatért. Haditörvényszék elé akarták állítani, mert rendelet ellen cselekedett s egy faluval tovább ment, mint parancsolva volt. Elkedvetlenedve haza jött, később kinevezték honvéd kapitánynak, s ezelőtt egy pár évvel vízkór-ságban meghalt.

És ilyen hőstett után mi maradt meg?

Egynéhány magasztaló cikk a francia lapokban, az én megemlékezésem s édes anyja könyei!

*

A fegyverszünet megkötetett — jött a villafrankai béke, — eltűnése a remény szivárványának a számkivetés tengeréről, — lecsillapult hullámok s egy végzetlen

unalmas szélcsend, az opportunitás hajón: kapitány Andrassy Gyula foltozgatta bárkáját az elaltatás kikötőjében, — s a minden kívánságok teljesülése után, ülünk szépen csendesen, nyomorogva, dolgozunk az államnak, izzadjuk az adót, boldogok vagyunk, mert vagyunk nagyhatalom, s Bylandt-Rheidt a magyaré!!!

